

Ir. J.A.M.M. Geurts
Ir. P.J. Rijk

Mededeling 604

DE LANDBOUW IN HET HERINRICHTINGSGBIED BLOKZIJL-VOLLENHOVE (NOORDWEST-OVERIJSEL)

December 1997

SIGN: L27-604
EX. NO. C
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

DE LANDBOUW IN HET HERINRICHTINGSGEBIED BLOKZIJL-VOLLENHOVE (NOORDWEST-OVERIJSSSEL)

Geurts, J.A.M.M. en P.J. Rijk

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1997

Mededeling 604

ISBN 90-5242-422-5

50 p., tab., fig., bijl.

Onderzoek naar de landbouw in het herinrichtingsgebied Blokzijl-Vollenhove (Noordwest-Overijssel) in het kader van de voorbereiding van het herinrichtingsplan.

Met behulp van gegevens uit de CBS-Landbouw telling zijn de ontwikkelingen in de landbouw in Blokzijl-Vollenhove tussen 1990 en 1996 geanalyseerd. Hierbij is de huidige positie van de landbouw in het gebied vergeleken met die van het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland. Tevens zijn de mogelijke toekomstige ontwikkelingen in het gebied geschetst.

Voor de visie vanuit de landbouw op de herinrichting van het gebied en op enkele specifieke onderwerpen zoals bedrijfsontwikkeling, recreatie en natuurontwikkeling is een aantal agrariërs geïnterviewd.

De melkveehouderij neemt in het gebied een sterke positie in. Overige graasdierbedrijven zijn relatief klein in omvang en veel minder van belang. Overige bedrijven met voornamelijk (glas)tuinbouw, varkens en pluimvee zijn weer iets groter maar ook weinig van belang.

Doorgaans is men in het gebied vrij sceptisch over de geplande natuurontwikkelingsprojecten. Over recreatie op eigen bedrijf en in de streek is slechts een enkeling positief. Positiever is men over de mogelijkheid om een deel van het inkomen te halen uit loondienst en over de mogelijkheden voor particulier natuur- en landschapsbeheer. Over het algemeen heeft men moeite met de onzekerheden en onduidelijkheden die het herinrichtingsproject met zich meebrengt.

Herinrichting/Noordwest-Overijssel/Landbouw/Veenweidegebied

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
1. INLEIDING	11
2. ONTWIKKELING IN DE LANDBOUW	13
2.1 Algemeen	13
2.2 Bedrijven en arbeidskrachten	13
2.3 Grondgebruik	14
2.4 Bedrijfstypen	15
2.5 Bedrijfsomvang	16
2.6 Bedrijfsoppervlakte	17
2.7 Productie	18
2.7.1 Melkveehouderij	19
2.7.2 Overige graasdierhouderij	21
2.7.3 Overige bedrijven	21
2.8 Leeftijd en opvolgingssituatie	22
2.9 Eigendom/pacht	22
2.10 Verkavelingssituatie	23
2.11 Mestbeleid, -productie en veebezetting	24
3. BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN	26
4. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN	29
4.1 Areaal cultuurgrond en grondgebruik	29
4.2 Aantal bedrijven	30
4.2.1 Aantal bedrijven van meer dan 20 nge	30
4.2.2 Aantal bedrijven kleiner dan 20 nge	31
4.3 Toekomstig grondaanbod en vrijkomende productie	32
4.4 Areaal cultuurgrond en ontwikkeling bedrijven naar bedrijfsoppervlakte	33
4.5 Ontwikkelingen in de melkveehouderijsector	34
5. VISIE VAN DE LANDBOUWERS	35
5.1 Inleiding	35
5.2 Achtergronden	36
5.3 Ontwikkeling veehouderij	36

	Blz.
5.3.1 Ontwikkeling eigen bedrijf	36
5.3.2 Ontwikkeling in de streek	37
5.4 Betekenis herinrichting	38
5.4.1 Verkaveling	39
5.4.2 Waterhuishouding	39
5.4.3 Ontsluiting	40
5.5 Belemmering milieugebied	40
5.6 Plannen drinkwatermaatschappij	41
5.7 Natuurplannen	41
5.8 Particulier natuur- en landschapsbeheer	42
5.9 Houding ten opzichte van recreatie	43
5.10 Andere neventakken/inkomstenbronnen	44
5.11 Interesse in bedrijfsverplaatsing	45
5.12 Andere gebiedswensen en opmerkingen	46
LITERATUUR	48
BIJLAGE	49
1. Toelichting op enkele veelgebruikte begrippen	50

WOORD VOORAF

De Dienst Landelijk Gebied in de provincie Overijssel heeft aan het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) gevraagd om een beknopte verkenning van de landbouw in het in voorbereiding genomen herinrichtingsgebied Blokzijl-Vollenhove te maken. Dit rapport is hier de weerslag van. Naast de recente ontwikkelingen en de huidige situatie van de landbouw in het gebied is ook ingegaan op toekomstige ontwikkelingen. Voor de visie vanuit de landbouw op eigen bedrijf en op het gebied is een aantal agrariërs geïnterviewd.

Dit gebied is een deelgebied van het grotere landinrichtingsproject Noordwest-Overijssel. Ook voor het deelgebied Scheerwolde heeft LEI-DLO een onderzoek verricht (Scheerwolde, J. Helming, LEI-DLO-Mededeling 603).

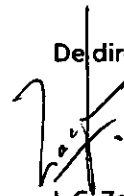
Het onderzoek is in september 1997 besproken met ir. W. Sprokholt, ing. H. Wubs van de Dienst Landelijk Gebied in Overijssel, ing. W. Swart van het Innovatie en Kennismanagement van DLG-Utrecht en de agrarische leden F.H. Brandsma en T. Haarman van de landinrichtingscommissie Noordwest-Overijssel.

De inventarisatie van de bedrijven en de verzameling van de gegevens van de bedrijven zijn verzorgd door Mw. C.M. de Zwijger-de Brabander. De interviews zijn afgenomen door Ir. J.A.M.M. Geurts die tevens het merendeel van de rapportage heeft verzorgd. De projectleiding was in handen van Ir. P.J. Rijk. Allen zijn werkzaam op de afdeling Structuuronderzoek, sectie Landelijk Gebied van LEI-DLO. Het drukken van het rapport en de voorbereidende werkzaamheden daartoe zijn verricht door de LEI-DLO studio onder leiding van Dhr. J. Duindam.

In het bijzonder bedank ik de geïnterviewden die ondanks de drukke periode waarin de interviews plaatsvonden toch hun medewerking hebben verleend.

Verder spreek ik de hoop uit dat dit onderzoek ertoe mag bijdragen dat de voorgenomen herinrichting op de meest gunstige wijze mag verlopen voor alle betrokkenen.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, december 1997

SAMENVATTING

Achtergrond en doel

Ten behoeve van de voorbereiding van het herinrichtingsproject "Blok-zijl-Vollenhove" heeft de Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden in de provincie Overijssel aan het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) gevraagd om inzicht te geven in de landbouwsector in dit gebied.

In dit rapport is inzicht gegeven in de recente ontwikkelingen en in de huidige positie van de landbouw in dit landinrichtingsgebied. Daarnaast is inzicht gegeven in enkele bedrijfseconomische aspecten en is een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige ontwikkeling. Ook is de visie vanuit de landbouwsector in het gebied weergegeven op de huidige en toekomstige ontwikkelingen in het gebied. Hierbij is ook ingegaan op de niet-agrarische functies van het gebied.

Aanpak

De ontwikkelingen in de landbouw zijn geanalyseerd met behulp van door LEI-DLO bewerkte gegevens uit de CBS-Landbouw telling van 1990, 1993, 1995 en 1996. Hierbij is het studiegebied vergeleken met de ontwikkelingen in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland. Daarnaast is gebruikgemaakt van kengetallen uit het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO. Voor de visie vanuit de landbouwsector zijn zeven landbouwers verspreid over het gehele gebied geïnterviewd.

Ontwikkelingen in de landbouw

De 154 bedrijven hadden in 1996 ruim 2.600 ha cultuurgrond in gebruik. Tussen 1990 en 1996 verminderde het totale aantal bedrijven met 16. Dit is relatief iets minder dan elders. Er is echter een groot verschil tussen de veranderingen in het aantal grote en kleine bedrijven. Het aantal kleinere bedrijven (20 nge en minder) is met 6 toegenomen tot 53. Het aantal grotere bedrijven (20 nge en meer) verminderde daarentegen sneller dan elders. Hiervan zijn er nu 101 (in 1990: 123).

De totale werkgelegenheid op de bedrijven in het studiegebied is de afgelopen jaren iets gedaald. Uitgedrukt in volledige arbeidsjaareenheden bedroeg de werkgelegenheid in de landbouw in 1996 213 eenheden. De verdeling van de arbeidskrachten echter is veranderd, het aantal werkzame mannen is afgenomen terwijl het aantal vrouwen wat is toegenomen. Het totale areaal cultuurgrond is afgenomen van 2.811 ha in 1990 naar 2.646 ha in 1996. Het grondgebruik in het gebied is voornamelijk grasland (93%) en maïs (6%).

Ruim vier vijfde van alle grotere bedrijven is een gespecialiseerd melkveebedrijf. Deze bedrijven zijn gemiddeld aanzienlijk kleiner (ruim een derde) dan die in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland. In de afgelopen jaren is de achterstand van de bedrijven in het studiegebied, qua grootte, verder achterop geraakt. Het gemiddeld aantal koeien per gespecialiseerd melkveebedrijf is de afgelopen jaren met slechts één gestegen tot 35 koeien. Dit is veel minder dan in het vergelijkingsgebied. In het vergelijkingsgebied steeg het gemiddeld aantal koeien per gespecialiseerd melkveebedrijf van 49 tot 53. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van deze bedrijven is in het studiegebied met ruim 24 ha eveneens kleiner dan die van het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland (33 ha). De gemiddelde veedichtheid, uitgedrukt in grootvee-eenheden per hectare grasland en voedergrasland, ligt in het studiegebied op 2,4 en in het vergelijkingsgebied op 2,3.

De overige graasdierbedrijven in het gebied zijn doorgaans veel kleiner in omvang: gemiddeld ongeveer de helft (in nge) kleiner dan de melkveebedrijven. De overige bedrijven hebben een grootte van driekwart van de melkveebedrijven en hun productiesamenstelling bestaat voornamelijk uit (glas)-tuintbouw, varkens en pluimvee.

Op meer dan de helft van de grotere bedrijven is het oudste bedrijfs- hoofd ouder dan 50 jaar. Op ruim de helft van deze bedrijven is een opvolger aanwezig. Dit is hetzelfde als in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland.

De verkavelingssituatie in het gebied is erg wisselend. Goed en slecht komen beide voor: bijna een derde van de bedrijven heeft praktisch alle grond aan huis en eveneens bijna een derde van de bedrijven heeft een huiskavel die minder dan 40% van de totale oppervlakte cultuurgrond van het bedrijf uitmaakt.

Voor de melkveebedrijven geldt dat vanuit het oogpunt van een doelmatige landinrichting een melkveehouder 60% van zijn grond aan huis zou moeten hebben. Een meerderheid van de bedrijven met melkkoeien in het gebied voldoet niet aan deze norm: 53% van de bedrijven met melkkoeien heeft minder dan 60% van de grond bij huis liggen. De verkavelingssituatie laat dus voor veel bedrijven te wensen over.

De totale mestproductie in Blokzijl-Vollenhove in 1996 bedroeg 233 ton fosfaat. Omgerekend per hectare komt dit neer op 88 kg. Bij de huidige mestmilieunormen zijn er gemiddeld genomen geen problemen in het studiegebied. Bij de eindnormen van 80 kg fosfaat per ha zullen er meer overschrijdende bedrijven zijn, echter rekening houdend met de verliesnormen zullen zich in het studiegebied ook in de toekomst weinig problemen voordoen.

In 1998 zijn bedrijven met een veebezetting van 2,5 grootvee-eenheid of meer verplicht mee te doen aan de mineralenboekhouding. Ondanks de toekomstige aanscherping van de maximale mestnormen per hectare zijn er voor de nabije toekomst geen grote problemen voor de veehouderijbedrijven te verwachten. Wel kunnen er problemen ontstaan voor enkele individuele bedrijven.

Het geschatte gemiddelde gezinsinkomen per ondernemer ligt op de gespecialiseerde grotere melkveebedrijven op ongeveer f 27.000,- (1995/96).

Dit is zo'n 45% onder het landelijke gemiddelde. De afgelopen jaren staan de inkomens in de melkveehouderijsector, in het gehele land, onder druk.

Toekomstige ontwikkelingen

Voor de nabije toekomst wordt een iets tragere vermindering van het aantal grotere (≥ 20 nge) bedrijven verwacht dan in het recente verleden: in 2006 zullen er naar verwachting 81 grotere bedrijven zijn. Het aantal kleinere bedrijven zal in de nabije toekomst ongeveer hetzelfde zijn als nu (53). De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de grotere bedrijven zal naar verwachting in 2006 gestegen zijn tot bijna 25 ha (momenteel ruim 22 ha).

Voor de periode tot 2000 wordt een daling van de melkprijs voorzien met 4 cent per kilogram melk met iets minder quotum (op het ogenblik bedraagt de melkprijs circa 75 cent per kilogram melk). Voor de periode na 2000 is het niet onmogelijk dat de huidige quotering afgeschaft wordt, meer melk gemolken kan worden en dat de melkprijs zal liggen tussen 50 en 62 cent per kilogram melk.

Visie vanuit de landbouw

Alle geïnterviewden zijn momenteel positief over hun eigen bedrijf. Ook over de bestendigheid op langere termijn is men wel te spreken, al vindt iedereen het nodig om te blijven groeien. Op de vraag hoe groot het ideale bedrijf in de toekomst zou moeten zijn, lopen de meningen uiteen. Bij voorbaat werd er aan een familiebedrijf (maatschap met partner en/of kinderen) gedacht. Hierbij speelt ook het internationale zuivelbeleid en het daarmee samenhangende melkquota- en melkprijsbeleid een grote rol. Een andere onzekere factor voor de agrariërs komt uit de hoek van het nationale natuur- en milieubeleid.

Doorgaans wordt verondersteld dat een melkveebedrijf in de toekomst 400 tot 450 ton melk moet hebben. Voor bedrijven met minder quotum is een extra inkomensbron zoals bijvoorbeeld loonwerk of natuurbeheer gewenst. De veehouderij als geheel wordt in Blokzijl-Vollenhove als matig beoordeeld, er zijn nogal wat te kleine bedrijven maar aan de andere kant heeft een deel van de veehouders in de toekomst wel mogelijkheden.

De aanleiding van de aanvraag voor deze herinrichting moet volgens de geïnterviewden vooral gezocht worden in de stijgende interesse voor natuur en milieu en de uitbreiding van het drinkwaterwingebied. Voor de landbouw wordt deze herinrichting vooral van belang geacht om lokaal de verkavelings-, ontsluitings- en de waterhuishoudkundige situatie te verbeteren. Ten aanzien van de verkaveling variëren de meningen sterk: van "ik heb bijna alle grond bij huis" tot "mijn verkaveling is ronduit slecht". De waterhuishouding en ontsluiting wordt over het algemeen als goed bestempeld, slechts een enkeling is ontevreden. Dit neemt niet weg dat sommigen wel problemen hiermee hebben.

Door de meeste boeren wordt met de nodige argwaan gekeken naar de voorgenomen natuurontwikkelingsplannen: "Er is hier al zoveel natuur en de agrariërs worden ernstig beperkt in hun mogelijkheden." Er is al voor bijna 600

ha nieuwe natuur- of reservaatgebieden gepland. Wrevel is er ook dat voor gronden die later bestemd worden voor natuur in vergelijking met gronden bestemd worden voor stads- of dorpsuitbreiding veel minder betaald wordt. Over de beheersgebieden is men doorgaans meer te spreken: een enkeling doet al jaren aan landschapsbeheer. Sommige willen wel beheersovereenkomsten afsluiten maar dan moet er volgens hun wel een reëlere (hogere) vergoeding tegenover staan.

De houding van de geïnterviewden ten opzichte van recreatie op het eigen bedrijf is nogal negatief: het kost te veel tijd, de persoonlijke gebondenheid en angst voor mogelijke conflicten zijn de grootste bezwaren. In de regio worden wel mogelijkheden voor recreatie gezien, voornamelijk op kleinere bedrijven of op familiebedrijven waar zich één persoon volledig op de recreatie kan richten. Recreatie in de regio is goed voor het agrarische imago maar het moet niet te veel worden.

De gedachte over neventakken of andere inkomensbronnen zijn nogal gevarieerd. De helft van de geïnterviewden heeft al een extra inkomensbronnen zoals bijvoorbeeld rietsnijden, loonwerk en in loondienst buiten het eigen landbouwbedrijf. Anderen denken wel eens aan een neventak maar hebben of geen tijd of zijn bang dat de neventak ten koste gaat van de uitoefening van het hoofdberoep.

Door de sterke plaatsgebondenheid is er over het algemeen weinig interesse voor bedrijfsverplaatsing. Men wil er in ieder geval duidelijk op vooruitgaan. Eén individu wil graag verplaatst worden maar schijnt hiervoor plotseling niet meer voor in aanmerking te worden genomen.

Over het algemeen heerst er bij de boeren enige ontevredenheid. Men wil graag een duidelijker, eerlijker en consequenter beleid. Verder ziet men graag een meer flexibele houding, met name wanneer het gaat om de afbakening tussen landbouw en natuur.

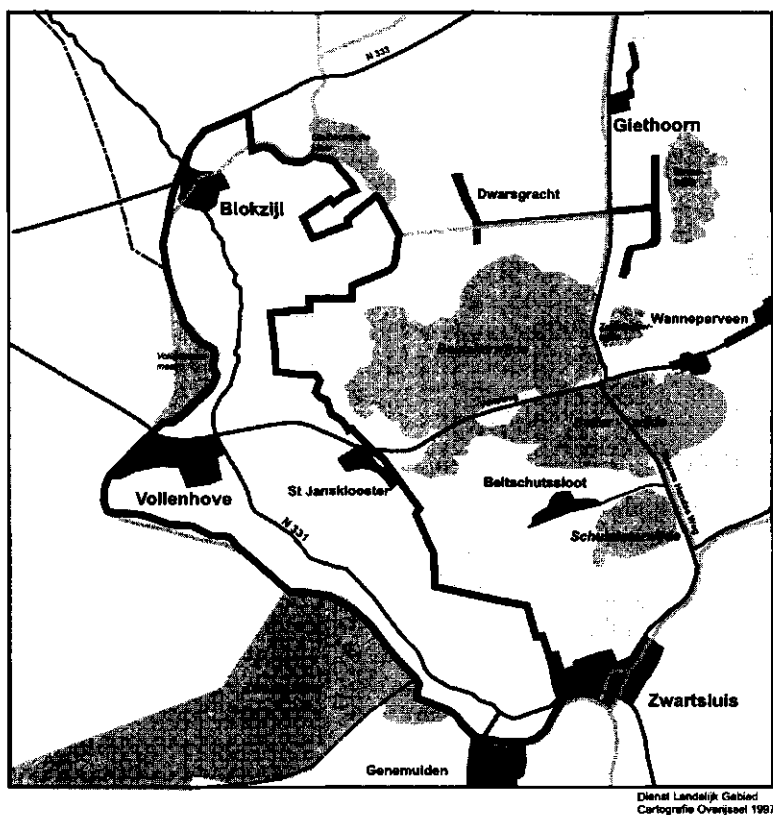
1. INLEIDING

De Dienst Landelijk Gebied (DLG) in de provincie Overijssel heeft ten behoeve van de voorbereiding van het herinrichtingsproject Blokzijl-Vollenhove aan het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) gevraagd om een beknopte verkenning van de landbouw in dit gebied. Dit rapport is hier de weerslag van.

Dit gebied is een deelgebied van het grotere landinrichtingsproject Noordwest-Overijssel. Ook voor het deelgebied Scheerwolde heeft LEI-DLO een onderzoek verricht (Scheerwolde, J. Helming, LEI-DLO-mededeling ...).

In hoofdstuk 2 wordt de huidige situatie in de landbouw vergeleken met die van zes jaar geleden. Tevens worden deze ontwikkelingen vergeleken met die van het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland. In hoofdstuk 3 worden de bedrijfseconomische aspecten van de bedrijven belicht. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de verwachte toekomstige ontwikkeling. Tot slot wordt in hoofdstuk 5 een visie op het gebied gegeven vanuit de landbouwsector zelf.

Het landinrichtingsproject Blokzijl-Vollenhove ligt geheel in gemeente Brederwiede en omvat delen van Blokzijl, Vollenhove en St. Jansklooster. In het westen wordt het landinrichtingsgebied begrensd door het Vollenhover kanaal en -meer. In het zuiden door het Kadoelen meer, Zwolsche diep, en de bebouwde kommen van Genemuiden en Zwartsluis. In het oosten door Beulakerwijde en in het noorden door het Duiniger- en Giethoornsche meer. Het hele gebied is ongeveer 4.100 ha groot. In figuur 1.1 is de begrenzing van het studiegebied weergegeven.

Dienst Landelijk Gebied
Cartografie Overijssel 1997

- Gebiedsgrens
- Bebouwing
- Hoofdweg
- Weg
- Waterloop
- Water
- Natuurgebied

Figuur 1.1 Ligging van het studiegebied

2. ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

2.1 Algemeen

In dit hoofdstuk staan de ontwikkelingen van de landbouw in het gebied Blokzijl-Vollenhove centraal. Hierbij wordt de situatie van de landbouw in 1996 vergeleken met die van zes jaar eerder. Er is gebruikgemaakt van door LEI-DLO bewerkte gegevens van de CBS-Landbouwtellingen van 1990 en 1996. Voor sommige kenmerken is er gebruik gemaakt van de gegevens uit 1993. Deze telling wordt elk jaar in mei onder alle land- en tuinbouwers in ons land gehouden.

De landbouw in het studiegebied is vergeleken met die van het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland. Dit omvat de volgende gemeenten: Brederwiede, Genemuiden, Hasselt, Kampen, Staphorst, Steenwijk, IJsselham, IJsselmuiden, Zwartsluis, Zwolle (allen in Overijssel) en Nyefurd, Skarsterlan, Sneek, Lemsterland, Weststellingwerf, Wymbritseradeel (allen in Friesland).

In het rapport wordt gekeken naar bedrijven met een minimale bedrijfsomvang van 3 Nederlandse grootte-eenheden (nge). De Nederlandse grootte-eenheid is een maatstaf voor de economische omvang van een agrarisch bedrijf. Voor een verdere toelichting op de nge, zie bijlage 1. In dit rapport voor beide vergelijkingsjaren de nge-normen van 1992 aangehouden. Grofweg komt één nge overeen met een brutosaldo van ongeveer f 2.800,- per jaar.

In het rapport wordt vooral gekeken naar bedrijven met een bedrijfsomvang van meer dan 20 nge. Dit zijn bedrijven die voor hun inkomen doorgaans overwegend afhankelijk zijn van de landbouw. Een enkele keer worden alle bedrijven beschouwd.

2.2 Bedrijven en arbeidskrachten

In 1996 telde het studiegebied 101 agrarische bedrijven met een bedrijfsomvang van meer dan 20 nge. Op deze bedrijven waren in totaal 176 mensen, gemiddeld meer dan 20 uur per week, werkzaam. Dit betrof 124 mannen en 52 vrouwen waarvan er slechts één persoon een niet-gezinsarbeidskracht was. Voorts waren er in 1996 nog 53 bedrijven met een omvang van minder dan 20 nge. Op deze bedrijven waren 35 mensen gemiddeld meer dan 20 uur per week werkzaam. Minder dan 20 uur per week of onregelmatig werkzaam waren er op alle bedrijven in totaal 95 mensen. Het totale aantal mensen dat regelmatig of onregelmatig in de landbouw in het studiegebied werkzaam is, bedraagt dus alles bij elkaar 306. Omgerekend en uitgedrukt in volledige arbeidsjaren werkgelegenheid is er in het gebied een werkgelegenheid van 213

arbeidsjaareenheden. Daarnaast wordt ook veel gebruikgemaakt van de bedrijfsverzorgingsdienst voor losse bedrijfshulp.

Verder zijn in het gebied nog vele mensen werkzaam in de aan landbouw verwante sectoren ("agribusiness"). Dit betreft de werkgelegenheid in toeleverende, verwerkende, dienstverlenende sectoren en handelskanalen. Hoe dit precies in het gebied ligt, is in het kader van deze studie niet onderzocht. Landelijk is ongeveer eenzelfde aantal mensen werkzaam in de agribusiness als in de primaire land- en tuinbouw. Alles bij elkaar is de landbouwsector, waaronder ook riet, een relatief belangrijke bron van werkgelegenheid in the studiegebied. In geheel Noordwest-Overijssel zorgt de landbouw voor circa 15-20% van de totale werkgelegenheid (direct en indirect).

Het totaal aantal bedrijven in het studiegebied verminderde de afgelopen 6 jaar met 16: nu 154 tegenover 170 in 1990. Dit verminderingpercentage is met gemiddeld 1,6 procent per jaar iets lager dan in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland (1,9%) waar het aantal bedrijven afnam van 4.280 in 1990 tot 3.824 in 1996. De jaarlijkse procentuele afname van het aantal bedrijven in geheel Nederland is ook ongeveer 1,9. De totale werkgelegenheid in de primaire agrarische sector binnen het studiegebied daalde jaarlijks met ongeveer 1,9 procent. In het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland liep de werkgelegenheid in de agrarische sector jaarlijks met een vergelijkbaar percentage (2,0%) terug.

Naast bovenstaande verschuivingen is de verhouding tussen grote en kleine bedrijven veranderd. In het studiegebied is het aantal bedrijven met meer dan 20 nge sneller afgenomen (gemiddeld 3,2% per jaar) dan in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland (gemiddeld 2,4% per jaar). Terwijl er in Blokzijl-Vollenhove een gemiddelde jaarlijkse groei was van de kleine bedrijven van 2,0% en in het vergelijkingsgebied een jaarlijkse afname van 0,2%.

2.3 Grondgebruik

In 1996 gebruikten de bedrijven met meer dan 20 nge 2.261 gemeten hectaren cultuurgrond. De kleinere bedrijven hadden 386 ha (14,6% van het totaal oppervlak) in gebruik, deze verhouding komt overeen met het landelijke gemiddelde. De kleinere bedrijven in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland hebben slechts 6,6% van het totale oppervlakte cultuurgrond gebruikt. Grasland is het voornaamste grondgebruik (92,6%) gevolgd door snijmaïs (6,1%) en overig bouwland (met name zowel fabrieks- als consumptieaardappelen 1,0%), het resterende land betreft voornamelijk (glas)-tuinbouw. Zowel het areaal snijmaïs als aardappelen zijn in de periode vanaf 1990 aanzienlijk gestegen.

De totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij bedrijven in het gebied is per saldo de afgelopen jaren gedaald met 164 ha (5,8%) tot in totaal 2.647 gemeten ha. De totale kadastrale bedrijfsoppervlakte van de bedrijven is ongeveer 2,9% meer (2.722 ha). De totale oppervlakte cultuurgrond van alle agrarische bedrijven in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Fries-

land daalde met 0,8% in dezelfde periode naar 92.744 ha. Een combinatie van veranderingen in het aantal bedrijven en oppervlakte cultuurgrond laat zien dat de bedrijven in het onderzoeksgebied relatief minder expansief zijn ingesteld. De gemiddelde bedrijfsgrootte van alle bedrijven steeg in het onderzoeksgebied met 2,0 ha naar 22,4 en in het vergelijkingsgebied met 3,9 ha naar 30,7.

2.4 Bedrijfstypen

Ongeveer 85% van de alle bedrijven met meer dan 20 nge is een gespecialiseerd melkveebedrijf (twee derde of meer van de totale nge op een bedrijf betreft de melkveehouderij). Op de overige graasbedrijven worden veelal vleesvee en/of schapen gehouden en op 5 bedrijven worden ook enkele melk-koeien gehouden. De overige bedrijven zijn nogal gevarieerd en volgens de nge indeling vindt de belangrijkste productie plaats in tuinbouw (inclusief glas-tuinbouw), varkenshouderij en pluimveehouderij.

In tabel 2.1 is de verdeling van het aantal bedrijven naar bedrijfstype weergegeven. In deze tabel wordt tevens een vergelijking gemaakt met het vergelijkingsgebied van Overijssel en Friesland.

De huidige specialisatie in het studiegebied komt nauw overeen met die van het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland. De bedrijven ingedeeld naar type in het vergelijkingsgebied is als volgt: 83% melkveebedrijven, 8% overige graasbedrijven en 9% overige bedrijven. De afgelopen 6 jaar is men in het studiegebied minder gespecialiseerd geraakt op de melkveehouderij. Zowel het aantal als het aandeel melkveebedrijven in sinds 1990 afgenomen terwijl het aantal overige graasdierbedrijven is toegenomen.

Tabel 2.1 Ontwikkeling van het aantal bedrijven (>20 nge) per bedrijfstype in het studiegebied en het gezamenlijke veenweidegebied in Friesland en Overijssel

Bedrijfstypen	Blokzijl-Vollenhove aantal bedrijven per jaar			Vergelijkingsgebied
	1990	1996	gem. %	gem. %
Melkveebedrijven	115	86	-4,7	-3,1
Overige graasbedrijven	1	7		8,2
Overige bedrijven	7	8	1,9	-3,0
Totaal (>20 nge)	123	101	-3,2	-2,4
Totaal (<20 nge)	47	53	2,0	-0,2
Totaal	170	154	-1,6	-1,9

2.5 Bedrijfsomvang

In tabel 2.2 is de verdeling van de bedrijven over de diverse bedrijfsomvangklassen weergegeven. Gemiddeld hebben melkveebedrijven een bedrijfsomvang van 61 nge in 1996 tegenover 57 nge in 1990. Omgerekend komt dit neer op 35 melkkoeien per bedrijf.

Binnen de groep melkveehouderijbedrijven (>20 nge) is er een relatieve kleine spreiding: bijna twee derde van de bedrijven heeft een bedrijfsomvang die tussen de 20 en 70 nge ligt. (Ter oriëntatie: een melkveehouderijbedrijf in Blokzijl-Vollenhove van 70 nge heeft omgerekend 40 melkkoeien met bijbehorend jongvee.) Slechts 6% van de melkveebedrijven heeft een bedrijfsomvang van meer dan 100 nge (ruim 60 melkkoeien met bijbehorend jongvee).

De overige graasdierbedrijven in Blokzijl-Vollenhove hebben een vrij kleine bedrijfsomvang van gemiddeld 31 nge, terwijl de overige bedrijven weer net iets groter zijn met een gemiddelde grootte van 47 nge.

Het aandeel bedrijven groter dan 70 nge is de afgelopen jaren gedaald: in 1990 was 30% van de bedrijven groter dan 70 nge terwijl dit in 1996 nog maar 22% was.

De melkveebedrijven in het onderzoeksgebied zijn aanzienlijk kleiner dan in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland, 61 nge tegenover 87 nge. Ook in de voorgaande jaren was er een vergelijkbaar verschil.

Tabel 2.2 Verdeling van de bedrijven (>20 nge) naar bedrijfsomvang

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Verdeling in % naar nge-klasse				
		20-40	40-70	70-100	100 e.m.	totaal
Melkveebedrijven	86	26	39	29	6	100
Overige graasbedrijven	7	86	14	0	0	100
Overige bedrijven	8	25	75	0	0	100
Totaal (1996)	101	30	40	25	5	100
Totaal (1990)	123	24	54	21	1	100

In tabel 2.3 is een en ander nader weergegeven. De overige (graasdier)bedrijven in Blokzijl-Vollenhove zijn eveneens aanzienlijk kleiner dan in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland. De gemiddelde omvang is niet groot en groeide de afgelopen jaren amper. Dikwijls zijn de huidige overige graasdierbedrijven in vroeger jaren een melkveebedrijf geweest: sommigen hebben hun melkquotum te gelde gemaakt en houden hun grond nu nog aan voor vleesvee, zoogkoeien, schapen of het inscharen van jongvee.

Tabel 2.3 Gemiddelde bedrijfsomvang (≥ 20 nge) per bedrijfstype in 1990 en 1996 (in nge per bedrijf)

Bedrijfstype	Blokzijl-Vollenhove		Het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland	
	1990	1996	1990	1996
Melkveebedrijven	57	61	80	87
Overige graasdierbedrijven	a)	31	38	42
Overige bedrijven	44	47	67	86
Totaal (≥ 20 nge)	56	58	77	83

a) Te weinig waarnemingen.

Ook wanneer we alle bedrijven bij elkaar nemen, dus ook de bedrijven kleiner dan 20 nge, is de gemiddelde bedrijfsomvang in het studiegebied behoorlijk kleiner. Bedrijven in Blokzijl-Vollenhove zijn qua grootte uitgedrukt in nge meer dan een derde kleiner dan bedrijven in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland.

2.6 Bedrijfsoppervlakte

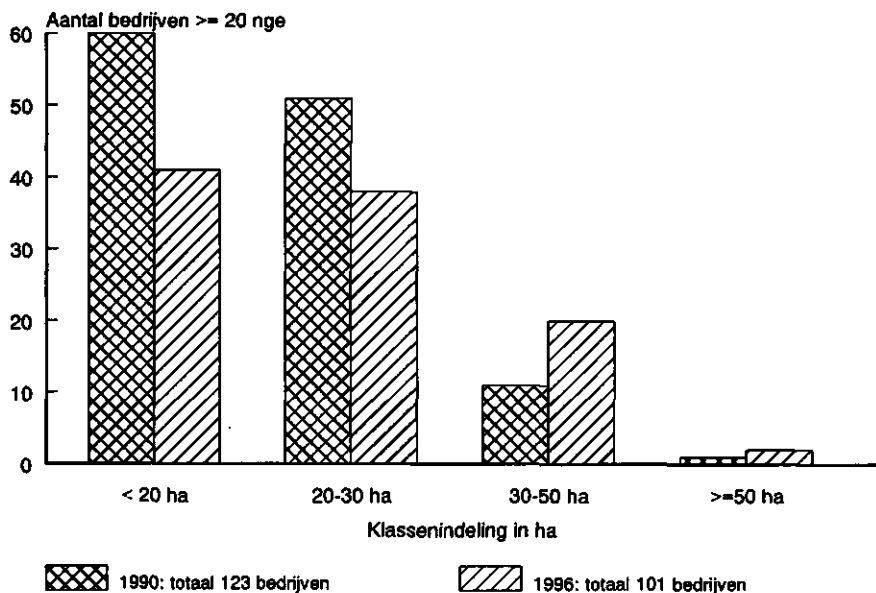
De 154 bedrijven hadden in 1996 2.647 ha cultuurgrond in gebruik. Dit was 164 ha minder dan in 1990 en zal voornamelijk zijn veroorzaakt door grondaankopen van onder andere Natuurmonumenten of voor uitbreiding van recreatie of waterwinning. De 101 bedrijven met meer dan 20 nge hadden in 1996 gezamenlijk 2.261 ha in gebruik met een gemiddelde van 22,4 ha per bedrijf. De 53 kleinere bedrijven gebruikten 386 ha met een gemiddelde van 7,3 ha per bedrijf. In tabel 2.4 is de verdeling van de bedrijven naar bedrijfsoppervlakte weergegeven van zowel het onderzoeksgebied als het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland.

Tabel 2.4 Verdeling van de bedrijven (≥ 20 nge) naar bedrijfstype en bedrijfsoppervlakte

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Procentuele verdeling naar hectareklasse per type				
		tot 20	20-30	30-50	50 e.m.	totaal
Melkveebedrijven	86	36	40	22	2	100
Overige graasbedr.	7	29	57	14	0	100
Overige bedrijven	8	100	0	0	0	100
Alle bedr. ≥ 20 nge	101	41	37	20	2	100
Alle bedr. < 20 nge	53	100	0	0	0	100
Alle bedr. Blokzijl	154	61	25	13	1	100
Alle bedr. gezamenlijk veenweidegebied	3.824	46	20	25	9	100

De bedrijven in Blokzijl-Vollenhove hebben relatief weinig grond: zo heeft driekwart van de melkveebedrijven minder dan 30 ha cultuurgrond. Opmerkelijk is ook het grote verschil tussen het gemiddelde aantal ha per melkveebedrijf in Blokzijl (23,7 ha) en in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland (32,9 ha). Overige graasdierbedrijven hebben een vergelijkbare grootte (in ha), in Blokzijl-Vollenhove 24,4 ha en 26 ha in het vergelijkingsgebied. Terwijl tot slot de overige bedrijven aanzienlijk groter zijn in het vergelijkingsgebied (14,9 ha), tegenover 6,3 ha in Blokzijl-Vollenhove.

In figuur 2.1 is de ontwikkeling in de tijd en de verdeling van de bedrijven (≥ 20 nge) naar de diverse bedrijfsoppervlakteklassen weergegeven. Hieruit blijkt dat het aantal grotere bedrijven met meer dan 30 ha sterk is toegenomen. Zo nam in de afgelopen 6 jaar het aantal bedrijven in de categorie van 30-50 ha toe van 11 naar 20 in 1996 en het aantal bedrijven groter dan 50 ha steeg van 1 naar 2. Het aantal bedrijven met minder dan 30 ha daalde van 111 tot 79 in dezelfde periode.

Figuur 2.1 Aantal bedrijven (≥ 20 nge) naar bedrijfsoppervlakteklassen in 1990 en 1996

2.7 Productie

De totale productie, uitgedrukt in nge, is de afgelopen zes jaren met 14,2% afgenomen tot 6.323 nge. Deze afname is fors groter dan de productieafname in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland van

6,2% tot 244.922 nge. Het verdiende brutostandaardsaldo in Blokzijl-Vollenhove bedraagt nu ongeveer 18 miljoen gulden. Van de totale productie nemen de bedrijven groter dan 20 nge ongeveer 92% voor hun rekening.

De melkveehouderij is de belangrijkste productietak in het studiegebied en neemt ruim 84% van de productie in op alle bedrijven. De overige graasdierhouderij (vleesvee, melk-/zoogkoeien en schapen) neemt ruim 9% voor haar rekening. De resterende ruim 6% van de productie vindt plaats op de overige bedrijven in voornamelijk de (glas)tuinbouw, varkens- en pluimveehouderij. Op bedrijven groter dan 20 nge maakt de melkveehouderij circa 90% van de totale productie uit.

2.7.1 Melkveehouderij

In het studiegebied kwamen volgens de opgave in de Meitelling in 1996 3.012 melkkoeien voor. In 1990 waren dat er nog 3.900 (-23%). Deze melkkoeien bevonden zich voornamelijk op gespecialiseerde melkveebedrijven waar gemiddeld 35 koeien aanwezig waren. Op de overige graasdierbedrijven en de bedrijven kleiner dan 20 nge kwamen nog 84 melkkoeien voor. Per bedrijf met melkkoeien waren er op de overige graasdierbedrijven gemiddeld 8 melkkoeien aanwezig en op de bedrijven kleiner dan 20 nge gemiddeld 5.

Volgens gegevens van het Productschap voor Zuivel is de gemiddelde landelijke melkproductie van alle gecontroleerde- en ongecontroleerde koeien de afgelopen zes jaren met ruim 600 kg melk gestegen tot 6.616 kg melk in 1996. De gecontroleerde melkkoeien hadden in 1996 een gemiddelde productie van 7.605 kg melk.

In Blokzijl-Vollenhove mag een overeenkomstige gemiddelde productie verwacht worden. De late introductie van de ligboxenstal heeft gezorgd voor extra productiestijgingen terwijl het relatief groot aantal kleine bedrijven (mogelijke stoppers) een mindere productiestijging zullen hebben meegemaakt.

Tabel 2.5 Enkele kenmerken van de gespecialiseerde melkveebedrijven in het studiegebied in vergelijking met die van het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland (1996)

	Blokzijl-Vollenhove	Gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland
Gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf	35	53
% bedrijven met een ligboxenstal (1993)	42	61
Gemiddeld aantal ha per bedrijf	23,7	32,9
Gemiddeld aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien	102	87
Gemiddeld aantal stuks melkkoeien per ha grasland en voedergrassen	1,47	1,61
Gemiddeld aantal gve per ha grasland en voedergrassen	2,4	2,3

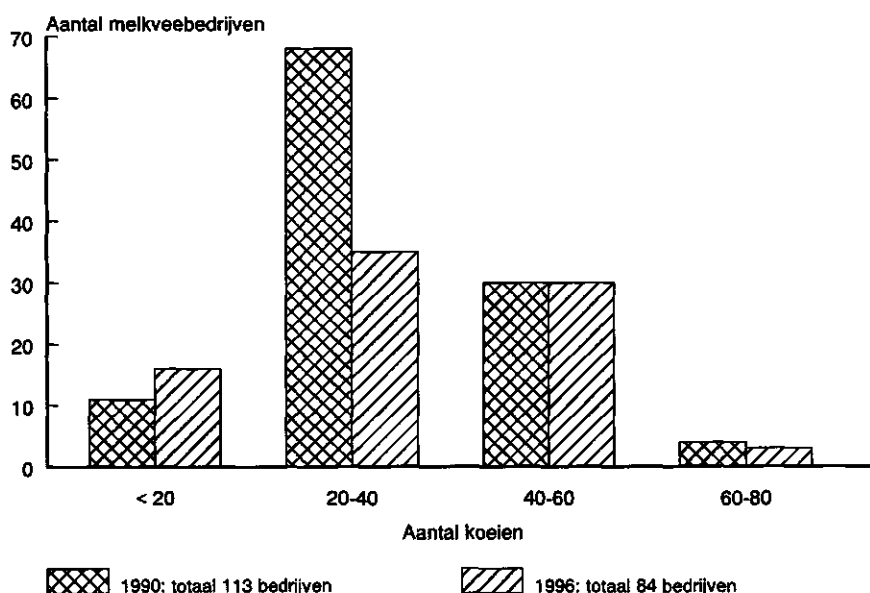
Met het sterk gedaalde aantal melkkoeien (-23%) en een stijgende productie per koe zal de hoeveelheid melk in het gebied vanaf 1990 gedaald zijn met ongeveer 3.500 ton tot 20.900 ton in 1996.

In tabel 2.5 zijn enkele gebiedskenmerken van de gespecialiseerde melkveebedrijven weergegeven ten opzichte van het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland.

De ontwikkeling op de gespecialiseerde melkveebedrijven in het studiegebied is sinds 1990 achtergebleven ten opzichte van de ontwikkelingen in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland. Het gemiddeld aantal koeien per bedrijf in Blokzijl-Vollenhove steeg met slechts één naar 35 en in het vergelijkingsgebied met vier naar 53.

De intensiteit uitgedrukt in aantal melkkoeien per ha grasland en voedergewassen is bijna 9% lager dan in het vergelijkingsgebied terwijl het aantal gve per ha grasland en voedergewassen iets hoger ligt. De belangrijkste oorzaak hiervan is het hoge aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien in Blokzijl-Vollenhove, 23% hoger dan in het vergelijkingsgebied. Het percentage bedrijven met een ligboxenstal, bij de laatste meting in 1993, is beduidend lager in het studiegebied ten opzichte van het vergelijkingsgebied, respectievelijk 42% en 61%. In Blokzijl-Vollenhove is men relatief pas laat ligboxenstallen gaan bouwen.

In figuur 2.2 is de ontwikkeling in de tijd en de verdeling van het aantal melkveebedrijven naar grootte van de melkveestapel weergegeven.

Figuur 2.2 Ontwikkeling van het aantal melkveebedrijven naar aantal koeien in 1990 en 1996

In tabel 2.6 zijn de grootten van de verschillende melkveestapels op de bedrijven in zowel het studie- als vergelijkingsgebied naast elkaar gezet. Ook hier is de gemiddelde situatie in het studiegebied duidelijk ongunstiger dan in het vergelijkingsgebied: 60% van de bedrijven in het Blokzijl-Vollenhove hebben minder dan 40 koeien (in het vergelijkingsgebied 33%) en slechts vier procent heeft meer dan 60 koeien (in het vergelijkingsgebied bijna een derde). Opmerkelijk is dat Blokzijl geen bedrijven kent met meer dan 80 koeien.

Tabel 2.6 Verdeling van het aantal gespecialiseerde melkveebedrijven naar koeien per bedrijf in 1996

	Blokzijl-Vollenhove	Gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland
Tot 20 koeien	19	8
20 - 40 koeien	41	25
40 - 60 koeien	36	34
60 - 80 koeien	4	19
80 en meer koeien	0	14

Resumerend kan er gesteld worden dat de groei in de melkveehouderij in Blokzijl-Vollenhove de afgelopen jaren is achtergebleven ten opzichte van het gemiddelde in Nederland. Ook in vergelijking met het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland is de melkveehouderij in het studiegebied verder op achterstand gekomen.

2.7.2 Overige graasdierhouderij

De overige graasdierhouderij neemt minder dan 4% van de totale productie voor haar rekening. In 1990 was dit aandeel nog geen 1%. In het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland was het productieaandeel van de overige graasdierhouderijen in 1996 4,1% tegenover 2,2% in 1990.

Gerekend over alle bedrijven worden er in het studiegebied naast de 3.012 melkkoeien (-23% ten opzichte van 1990) en 3.289 stuks jongvee (+16% ten opzichte van 1990) ook nog 1.073 stuks vleesvee (+7%) en 4.793 schapen (+11%) voor. Bijna een derde van alle gespecialiseerde melkveebedrijven hebben gemiddeld ook 20 stuks vleesvee en 81 schapen. Van alle bedrijven Blokzijl-Vollenhove zijn er 52 bedrijven die gemiddeld 20 stuks vleesvee hebben en 57 die gemiddeld 84 schapen hebben.

2.7.3 Overige bedrijven

De totale groep overige bedrijven met meer dan 20 nge produceert ruim 6% van de totale productie (was ruim 4% in 1990). In het vergelijkingsgebied

was dit ruim 9% (was bijna 8% in 1990). Het meeste wordt geproduceerd in relatief kleine bedrijven van gemiddeld ongeveer 40 nge.

2.8 Leeftijd en opvolgingssituatie

In het studiegebied is meer dan de helft (55%) van de bedrijfshoofden op de bedrijven met meer dan 20 nge ouder dan 50 jaar. De gemiddelde leeftijd op de bedrijven groter dan 20 nge bedraagt 51 jaar. Dit is een vergelijkbare situatie als in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland waar de gemiddelde leeftijd 50 jaar is en 54% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar.

Voor de continuïteit van de agrarische bedrijven is de opvolgingssituatie een belangrijk punt. Dit kentel geeft aan welk percentage bedrijven met een bedrijfshoofd van vijftig jaar en ouder een opvolger heeft. De overige bedrijven hebben geen opvolger of het is nog niet bekend of er een opvolger komt. Gerekend over alle bedrijven in 1996 met meer dan 20 nge was op 51% van de bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar een opvolger aanwezig. Dit is overeenkomstig in het vergelijkingsgebied waar 50% van alle grotere bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar een opvolger had. In het belangrijkste bedrijfstype, de melkveehouderij, is dit 52% in Blokzijl-Vollenhove en 54% in het vergelijkingsgebied.

De bedrijven groter dan 20 nge en een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar, met een opvolger hebben gemiddeld een productieomvang van 66 nge. Dit komt overeen met een melkveebedrijf van 38 koeien. De bedrijven die geen opvolger hebben zijn, met gemiddeld 45 nge, veel kleiner. In het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland hebben beide groepen een gemiddelde bedrijfsomvang van respectievelijk 99 en 58 nge. In Blokzijl-Vollenhove zijn de bedrijven met een opvolger dus een derde kleiner dan de bedrijven met een opvolger in het vergelijkingsgebied. De bedrijven die in de toekomst in het studiegebied overgenomen gaan worden zijn gemiddeld flink kleiner dan in het vergelijkingsgebied; toch hoeft dit nog niet te betekenen dat deze bedrijven op termijn minder duurzaam zouden zijn. Veel bedrijfshoofden werken elders en veel vrouwen werken op het bedrijf mee of werken soms ook elders. Ook zijn er veel aanvullende inkomsten uit de rietteelt. In hoeverre deze aanvullende inkomensbronnen van belang zijn voor de bedrijven en in welke mate dit voorkomt, is in het kader van deze studie niet onderzocht.

2.9 Eigendom/pacht

De meest recente gegevens over de eigendoms-pachtsituatie van cultuurgrond stammen uit 1995. In het Blokzijl-Vollenhove was toen meer dan de helft (60%) van de grond in eigendom of in erfpacht. In het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland is relatief meer grond in eigendom of erfpacht (70%). De grond in het studiegebied wordt voor 39% gepacht. Overi-

ge exploitatievormen, zoals korte pacht of huur, komen in minder dan 1% van de gevallen voor.

Via de geïnterviewde is een indicatie van de grondprijs verkregen. De gemiddelde prijs in Blokzijl-Vollenhove bedraagt circa f 35.000,- per hectare. Afhankelijk van de kwaliteit (grondsoort, ontwatering en claims) wordt het merendeel van de grond verkocht voor prijzen tussen f 30.000,- en f 40.000,-. De grondprijzen in het gebied liggen zo'n 20% onder die van het weidegebied in Overijssel. Gemiddeld lagen deze eind 1996, begin 1997 op ruim f 43.000,- (artikel in de Boerderij; no. 35, 1997; in de totale graslandhandel in het weidegebied in Overijssel van november 1996 tot en met april 1997 verwisselde 217 ha van eigenaar tegen een gewogen gemiddelde van f 43.445,-. Hierbij lag de grondprijs tussen f 20.005,- en f 86.256,- per hectare).

2.10 Verkavelingssituatie

De meest recente gegevens over de verkavelingssituatie zijn beschikbaar over het jaar 1993. In dat jaar hadden de bedrijven in Blokzijl-Vollenhove met meer dan 20 nge gemiddeld 3,3 kavels. Dit is een fractie beter dan de bedrijven in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland (3,5). Specifiek op de melkveebedrijven, waar een goede verkaveling erg belangrijk is, bedraagt het aantal kavels per bedrijf 3,5. Ook dit is iets minder dan in het vergelijkingsgebied: 3,6. Dit marginale verschil in het aantal kavels per bedrijf moet worden afgezet tegen de veel kleinere bedrijven in Blokzijl-Vollenhove. De gemiddelde kaveloppervlakte van de melkveebedrijven in het studiegebied is 6,4 ha terwijl dit in het vergelijkingsgebied 8,5 ha bedraagt. Van de melkveebedrijven heeft 39% 1 of 2 kavels, 38% 3 of 4 kavels, 15% 5 of 6 kavels en 8% 7 kavels of meer.

Een belangrijk aspect bij de verkaveling van melkveebedrijven is de ligging van voldoende oppervlakte grond direct om de bedrijfsgebouwen (huiskavel). Dit is uit kosten oogpunt voordelig en het is gemakkelijk bij het melken van de koeien in de weideperiode. Een indicatie of er genoeg grond bij huis ligt, is de grootte van de huiskavel. Van alle bedrijven met melkkoeien is Blokzijl-Vollenhove heeft 30% een huiskavel die meer dan 80% van de totale oppervlakte cultuurgrond uitmaakt, 17% heeft een huiskavel tussen 60 en 80% van de totale oppervlakte cultuurgrond, 22% een huiskavel tussen 40 en 60% en 31% heeft een huiskavel die minder dan 40% van de totale huiskavel uitmaakt.

Voor de melkveehouderij en vanuit het oogpunt van een doelmatige landinrichting geldt de norm dat 60% van de grond bij huis moet liggen. Aan deze norm voldeed in 1993 slechts een minderheid van de bedrijven: 47% van de bedrijven met melkkoeien heeft minimaal 60% van de totale oppervlakte cultuurgrond bij huis liggen. In 1988 was dit nog 50%, vaak kan men in verband met natuurclaims of andere beperkingen de huiskavel niet vergroten. Wanneer er dan toch grond wordt aangekocht, daalt het aandeel grond in de huiskavel. Ook als we wat specifiek naar de gespecialiseerde melkveebedrijven groter dan 20 nge kijken, is de verkaveling ongunstig: eveneens slechts

47% van de bedrijven heeft minimaal 60% van de grond bij huis liggen. In het vergelijkingsgebied voldoet 53% van de bedrijven aan de 60%-norm. De verkasingsituatie is voor veel bedrijven voor verbetering vatbaar.

2.11 Mestbeleid en -productie

Mestbeleid

Eind 1995 is de integrale notitie mest- en ammoniakbeleid (LNV en VROM, 1995) uitgebracht, met daarin de beleidslijnen voor de komende 10 à 15 jaar. In februari 1997 is de notitie door de Tweede Kamer behandeld. Toezeggingen zijn gedaan voor 1998 en 1999. Voor het jaar 2000 ligt echter alles opnieuw ter discussie en vanaf dat jaar zal het mestbeleid iedere twee jaar geëvalueerd worden.

Vanaf 1998 zal het Mineralenaangiftesysteem (Minas) worden geïmplementeerd. In de plaats van de geldende gebruiksnormen, die bepalen hoeveel dierlijke mest er per jaar op het land mag worden gebracht, komen er verliesnormen. Bij het gebruik van dierlijk mest is een zeker verlies onvermijdelijk. Bij de overschrijding van die hoeveelheid, de zogeheten verliesnorm, volgt een heffing.

De grens van de verplichte deelname aan Minas is getrokken bij 2,5 grootvee-eenheden (gve) per hectare. Bedrijven beneden deze grens hoeven geen mineralenaangifte te doen. Er geldt overigens wel een maximale aanvoernorm. Zoals het er nu naar uitziet, zal de Minas-plicht pas in het jaar 2000 voor ieder veebedrijf gelden. En in 2002 is het dan de beurt aan de akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers.

Als er op een bedrijf zelf geen mest wordt geproduceerd, mag uiteindelijk niet meer dan 80 kg fosfaat per hectare met dierlijke en overig organische mest worden aangevoerd. Voor 1996 en 1997 geldt nog 135 kg fosfaat per hectare grasland en 110 kg fosfaat per hectare bouwland, in 1998 en 1999 geldt een maximale toediening van respectievelijk 120 en 100 kg fosfaat per hectare.

Mestproductie

De mestproductie in het studiegebied is uitgedrukt in hoeveelheden fosfaat. Hierbij is uitgegaan van de door de overheid vastgestelde fosfaatproductienormen per diersoort (forfaitaire normen). De totale mestproductie - op basis van alle geregistreerde bedrijven - bedroeg in 1996 233 ton. Per hectare cultuurgrond komt dit neer op 88 kg fosfaat. Voor het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland was dit ruim 90 kg fosfaat. Gemiddeld genomen zijn er in de nabije toekomst geen grote problemen in het studiegebied te verwachten. Dit neemt niet weg dat zich op individuele bedrijven wel een probleem kan voordoen. Van deze bedrijven zal de helft een mineralenboekhouding moeten bijhouden.

In 1996 lag de maximale aanwendingsnorm voor het grasland op 135 kg fosfaat per hectare; voor maïs en bouwland lag dit op 110 kg fosfaat per hectare. Op basis van deze normen zijn er in het gebied Blokzijl-Vollenhove als geheel relatief weinig mestmilieuproblemen van belang op de ontwikkeling van de bedrijven. Bij een uiteindelijke norm van 80 kg fosfaat per ha zullen er meer problemen kunnen optreden.

Van de in het totaal 154 bedrijven in het studiegebied waren er 143 die mest produceren. In 1996 waren er in het studiegebied 18 mestproducerende bedrijven die op hun bedrijf de mest niet kwijt konden (uitgaan van normen 1996). Het totale overschot op deze bedrijven bedroeg 20 ton fosfaat waarvan 18 ton afkomstig van 12 bedrijven groter dan 20 nge (8 melkveebedrijven met 4 ton fosfaatoverschot en 4 overige bedrijven met 15 ton fosfaatoverschot).

Veebezetting

Aan het begin van deze paragraaf is gezegd dat in de nabije toekomst (1998) voor een bedrijf de grens van 2,5 grootvee-eenheid (gve) gehanteerd zal worden voor de verplichting tot het bijhouden van een mineralenboekhouding. Een derde van alle bedrijven zal hiermee te maken krijgen.

De gespecialiseerde melkveebedrijven boven 20 nge in het studiegebied hebben gemiddeld een veebezetting van 2,4 gve per hectare. Dit geldt vooral voor enkele intensieve-veehouderijbedrijven. Van de 84 bedrijven heeft 23% een veebezetting onder de 2 gve per hectare en 61% een veebezetting tussen de 2 en 3 gve per hectare. De rest van de bedrijven (circa 16%) heeft een veebezetting boven de 3 gve per hectare.

Van de overige bedrijven met graasdierhouderij boven de 20 nge (gemiddelde veebezetting van 1,7 gve per hectare) heeft 54% een veebezetting die lager ligt dan 2 gve per hectare en 39% een bezetting tussen de 2 en 3 gve per hectare.

3. BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN

De rentabiliteit in de melkveehouderijsector in Nederland als totaliteit is de laatste jaren minder geworden. Ook de verdiende inkomens zijn gemiddeld momenteel minder dan een aantal jaren geleden. Dit is ook het geval voor de weidebedrijven in Overijssel. Blokzijl-Vollenhove is onderdeel van dit gebied. De oorzaken van de teruglopende inkomens moeten vooral gezocht worden in een elk jaar iets teruglopende melkprijs, toegenomen milieukosten en de in de tijd steeds toenemende kosten voor het melkquotum. Vanaf 1996 spelen ook de slechte rundvleesprijzen in verband met de BSE-affaire een belangrijke rol (lagere prijzen voor de verkoop van rundvee). Een en ander is nader geïllustreerd in de onderstaande tabel 3.1.

Tabel 3.1 Rentabiliteit en inkomen van melkveebedrijven (≥ 20 nge)

	Alle bedrijven			Grotere bedrijven (≥ 40 nge)	
	Nederland	Blokzijl-Vollenhove	weide alle bedr. Overijssel <45 m.k.	Nederland	Blokzijl-Vollenhove
Hectaren per bedrijf	30,7	22,4	19,8	34,2	25,6
Nge per bedrijf	82	58	51	92	69
Ondernemers per bedrijf	1,40	1,42	1,5	1,46	1,48
Opbrengsten per 100 gulden kosten (pachtbasis)					
1986/87-1990/91	90		76	94	
1991/92-1993/94	83		70	86	
1994/95	82	68	65	84	
1995/96	78	63	60	80	
1996/97 (raming)	75	60	57	76	
Gezinsinkomen uit bedrijf (x f 1.000,- per ondernemer)					
1986/87-1990/91	79		33	93	
1991/92-1993/94	60		29	65	
1994/95	58	37	31	64	41
1995/96	47	31	25	49	34
1996/97 (raming)	34	23	20	37	25

De kengetallen uit tabel 3.1 zijn afkomstig van door LEI-DLO bewerkte gegevens van het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO. LEI-DLO houdt van circa

1,5% van alle Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven onder meer de bedrijfs-economische kengetallen bij.

Het gezinsinkomen van de bedrijven in Blokzijl-Vollenhove zal waarschijnlijk iets boven het gemiddelde van de beschouwde groep uit Overijssel liggen (weidebedrijven uit Overijssel met minder dan 45 melkkoeien). Dit omdat de gemiddelde oppervlakte en omvang van de gespecialiseerde melkveebedrijven in Blokzijl-Vollenhove iets boven het gemiddelde van deze groep bedrijven ligt. Verder hebben de bedrijven in het studiegebied iets minder ondernemers per bedrijf. De bedrijfsomvang (in nge) van het gemiddelde melkveebedrijf in het studiegebied is aanzienlijk kleiner (circa 30%) dan een gemiddeld melkveebedrijf in Nederland maar iets groter (circa 14%) dan het gemiddeld in de beschouwde groep uit Overijssel.

Het gemiddelde gezinsinkomen per ondernemer zal op de alle melkveebedrijven groter dan 20 nge in Blokzijl-Vollenhove naar schatting ongeveer f 31.000,- (1995/96) bedragen. Er mag verwacht worden dat de enkele aanzienlijke grotere bedrijven ook een fors hoger gezinsinkomen halen dan het gemiddelde van de bedrijven tot en met 45 melkkoeien. Hierbij moet wel bedacht worden dat de berekende en geschatte gezinsinkomens per ondernemer bepaald zijn. In veel gevallen zijn er meerdere ondernemers per bedrijf. Het gemiddelde verdiende gezinsinkomen per bedrijf ligt hoger: voor alle bedrijven tot en met 45 melkkoeien gemiddeld ongeveer f 44.000,- (1995/96). Voor de bedrijven ≥ 40 nge wordt het gezinsinkomen per ondernemer in 1994/95 en 1995/96 geschat op respectievelijk f 41.000,- en f 34.000,-.

LEI-DLO-prognoses (LEI-DLO Agri-Monitor, december 1996 en LEI-DLO Periodieke Rapportage 3-96, december 1996: Actuele ontwikkelingen van bedrijfsresultaten en inkomens in 1996) voor de melkveehouderijsector voor 1996/97 wijzen uit dat het landelijke gemiddelde verdiende gezinsinkomen verder onder druk staat: het gemiddelde verdiende gezinsinkomen voor 1996/97 zal waarschijnlijk slechts uitkomen op f 34.000,- per ondernemer per bedrijf (tabel 3.1). Oorzaken zijn vooral de lagere veeprijzen, lagere melkprijzen en hogere voerkosten (meer voer nodig tegen hogere kosten). Een dergelijk laag niveau is zelfs zonder correctie voor inflatie sinds 1980/81 niet meer voorgekomen. In het studiegebied wordt een gezinsinkomen per ondernemer, voor de bedrijven <45 melkkoeien, verwacht van f 23.000,-, wat overeenkomt met een totaal gezinsinkomen van circa f 33.000,- per bedrijf. Voor de bedrijven groter dan 40 nge wordt een gezinsinkomen van f 37.000,- verwacht (per ondernemer f 25.000,-).

In het gebied zijn naast de 86 gespecialiseerde melkveebedrijven ook nog 15 andere bedrijven boven de 20 nge. De 7 overige graasdierbedrijven zijn allen kleiner dan 40 nge terwijl de 8 overige bedrijven voornamelijk groter zijn dan 40 nge met een gemiddelde van 47 nge per bedrijf. De bedrijfsresultaten van de overige graasdierbedrijven staan de laatste tijd sterk onder druk. De resultaten van de overige bedrijven zullen gezien hun variatie nogal verschillen.

Bij deze beschouwing over de inkomens moet opgemerkt worden dat het hier gaat om een schatting van de gezinsinkomens uit het landbouwbedrijf. Op zeer veel bedrijven in het gebied zijn ook andere inkomensbronnen aanwezig.

Veel bedrijfshoofden of soms de echtgenote werken elders. Onder meer snijden veel mensen riet. Hiermee kan momenteel een redelijk goed inkomen behaald worden.

In tabel 3.2 is een schatting weergegeven van de verdeling van de verdiende gezinsinkomens uit het landbouwbedrijf (alle bedrijven >20 nge). Hierbij moet bedacht worden dat er op sommige bedrijven meerdere ondernemers aanwezig zijn; de verdiende gezinsinkomens per bedrijf per ondernemer liggen dus lager.

Tabel 3.2 Schatting van de verdiende gezinsinkomens uit het landbouwbedrijf per bedrijf in Blokzijl-Vollenhove (1995/96; bedrijven met meer dan 20 nge)

	Gezinsinkomen uit bedrijf (x f 1.000,-)				
	tot 28	28 - 50	50 - 72	72 e.m.	totaal
Melkveebedrijven	22	34	25	5	86
Overige bedrijven	4	7	4	0	15
Totaal	26	41	29	5	101

Tabel 3.3 geeft een schatting van de totale verdiende agrarische gezinsinkomens in Blokzijl-Vollenhove. In totaal bedraagt het verdiende jaarlijkse arbeidsinkomen uit de landbouw ongeveer ruim 4,5 miljoen.

Tabel 3.3 Schatting van het totale verdiende agrarische gezinsinkomen per groep bedrijven per bedrijfstype, per bedrijfstype en per arbeidsjaareenheid in het studiegebied (1995/96) (x 1.000 gulden)

Bedrijfstype	Totaal	Gemiddeld per bedrijf	Gemiddeld per arbeidsjaareenheid
Melkveebedrijven	3.800	44	25
Overige bedrijven	400	28	22
Bedrijven <20 nge	400	7	9

4. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN

In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige ontwikkeling in Blokzijl-Vollenhove. Er zal naar een tijdshorizon van ongeveer 10 jaar worden gekeken: het jaar 2006. Hierbij worden een aantal aspecten belicht. Uitgangspunt is een autonome ontwikkeling zonder landinrichting. De ontwikkeling in de sector melkveehouderij kunnen vanaf het jaar 2000 mogelijk anders gaan verlopen dan in de afgelopen 15 jaar (mogelijke afschaffing melkquotering met vrije melkprijs). In paragraaf 4.4 zal vooral aandacht worden geschonken aan de onzekerheid omtrent het melkquotum. Vanwege de politieke onzekerheid dat dit daadwerkelijk gaat gebeuren is hiermee in eerste instantie geen rekening meer gehouden. Een andere onzekere factor vormt het reageren van bedrijven op het milieubeleid, zoals dit is omschreven in paragraaf 2.11, en het natuurbeleid. Hoe dit precies zal gaan verlopen in Blokzijl-Vollenhove kan in het kader van deze studie niet worden aangegeven. Meer inzicht is daarvoor nodig over: waar exact de natuur- en milieucclaims komen te liggen, hoe de vrijwilligheid is om aan deze claims te voldoen, of er al dan niet een nieuw waterwingebied wordt aangelegd in het Leeuwtveld, hoe de financiële positie van de afzonderlijke bedrijven is en hoe de mestproductie en intensiviteit op de bedrijven zich in de nabije toekomst gaat ontwikkelen.

4.1 Areaal cultuurgrond en grondgebruik

De totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij bedrijven uit het studiegebied is per saldo de afgelopen 6 jaren met 164 ha (5,8%) afgenomen. De agrarische sector in het onderzoeksgebied is minder expansief ingesteld dan in het gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland waar de oppervlakte cultuurgrond in dezelfde periode slechts 0,8% afnam. Voor de nabije toekomst wordt verwacht dat het areaal landbouwgrond verder zal afnemen of op zijn best stabiel zal blijven. Eventuele grondnood voor bedrijven in Blokzijl-Vollenhove, geïnitieerd door de milieuwetgeving, zal waarschijnlijk geen excessieve vormen aannemen. Verder wordt er veel grond bestemd voor natuur, landschapsherstel en andere doeleinden (zoals recreatie, drinkwaterwinning en enkele kleine kernen). Ruim 400 ha zal worden bestemd voor reservaatgebied (210 ha in Barsbekerbinnenpolder, 130 ha in Leeuwtveld en 70 ha in Duinigermeer), ruim 100 ha voor natuurontwikkeling (moeras; 75 in Barsbekerbinnenpolder en 40 ha in het Leeuwtveld), en ongeveer 50 ha voor landschapselementen in het Hoge Land Vollenhove. Tot slot heeft de Waterleiding Maatschappij Overijssel (WMO) de bedoeling om het drinkwaterwingebied in St. Jans klooster met 10 ha uit te breiden en liggen er plannen om een

nieuw waterwingebied van 200 ha aan te leggen in het Leeuwterveld. Er is overigens wel toegezegd dat wanneer de waterwinning in Leeuwterveld geen doorgang zal vinden dat dit gebied beschikbaar zal blijven voor de landbouw. Ook de steeds groter wordende vraag naar grond vanuit de recreatie zal een probleem zijn voor de primaire landbouw.

Het grondgebruik in het gebied is momenteel voor ruim 92% grasland. Het areaal snijmaïs (6%) is de afgelopen jaren iets toegenomen (van 104 naar 147 ha). Ook het areaal aardappelen (1%) is uitgebreid van 6 naar 22 ha. Voor de melkveehouderij is vooral snijmaïs van belang gezien de gunstige voederbijdrage per hectare ten opzichte van grasland. Het verbouwen van snijmaïs kan daarentegen op deze overwegend natte veengronden, met name tijdens het oogsten, moeilijkheden opleveren.

4.2 Aantal bedrijven

4.2.1 Aantal bedrijven van meer dan 20 nge

Het toekomstige aantal bedrijven wordt zowel bepaald door het aantal opvolgers in het gebied als door andere redenen. Deze andere redenen kunnen zijn: stoppen door een te laag inkomen, niet-agrarische claims, door verhuizingen naar elders of iets anders gaan doen (beroepsverandering). Ook kunnen jonge bedrijfshoofden overlijden. Sommige van deze bedrijven zullen alsnog voortgezet worden als hoofdberoepsbedrijf.

Het opvolgingspercentage gerekend over alle bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar ligt in het gebied met 51% op een vergelijkbaar niveau als in gezamenlijke veenweidegebied van Overijssel en Friesland (50%). In 1996 waren op 55 bedrijven boven de 20 nge de oudste bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. Hier van hadden er 28 een opvolger. Op 27 bedrijven was er geen opvolger of was het nog niet bekend of er een opvolger zou komen. Hiervan hadden er 7 een bedrijfsomvang van meer dan 70 nge (43 melkkoeien en 28 ha cultuurgrond). Van deze bedrijven zullen er waarschijnlijk alsnog 4 opgevolgd worden door opvolgende kinderen of door anderen (bedrijven met meer dan één opvolger). Voor ongeveer 3 bedrijven zal dit al voor 2006 plaats hebben bevonden.

In de Landbouwtelling wordt naar opvolging gevraagd aan bedrijfshoofden die ouder zijn dan 50 jaar. Het merendeel van de bedrijfshoofden stopt pas met werken rond z'n 65ste jaar. Dit betekent dat tussen 1996 en 2006 ruwweg twee derde van de bedrijven waar nu een opvolger is ook daadwerkelijke opvolging gerealiseerd zal zijn. Eveneens zal ongeveer een derde van de bedrijven zonder opvolger ook in 2006 nog aanwezig zijn.

Samengevat zal de ontwikkeling van het aantal bedrijven (≥ 20 nge) er tot 2006 ongeveer als volgt uitzien:

<i>aantal bedrijven in 1996</i>	101
<i>gecontinueerde bedrijven:</i>	
- bedrijven waarvan het bedrijfshoofd jonger is dan 50 jaar in 1996	+46
- bedrijven waarvan het bedrijfshoofd ouder is dan 50 jaar in 1996 met een opvolger	+28
- bedrijven zonder opvolging of opvolging onbekend (27 in 1996);	
- hiervan zullen er 3 opgevolgd zijn en 1 opgevolgd worden	+4
- van de overige 23 bedrijven zonder opvolger of opvolging onbekend zullen er nog ongeveer een derde over zijn	+8
<i>niet-gecontinueerde bedrijven:</i>	
- van de overige 23 bedrijven zonder opvolger of opvolging onbekend zullen er ongeveer twee derde minder zijn	-15
- daarnaast zullen er nog ongeveer 5 bedrijven gerekend over alle bedrijven door overige oorzaken minder zijn in het gebied	-5
<i>aantal bedrijven in 2006</i>	81

In 2006 zullen er zich waarschijnlijk 81 bedrijven (≥ 20 nge) in Blokzijl-Vollenhove bevinden. Dit zou een vermindering van het aantal bedrijven betekenen van gemiddeld 2,2% per jaar. Dit is een tragere vermindering dan de afgelopen vijf jaren (3,2% per jaar).

Zoals al eerder (hoofdstuk 2.8) vermeld is, is het opmerkelijk dat de gemiddelde bedrijfsomvang van de bedrijven met een opvolger relatief laag is. Blijkbaar levert de combinatie van het landbouwbedrijf samen met andere inkomensbronnen (onder andere rietteelt) een voldoende inkomen op om het bedrijf voort te zetten. Veranderingen in de niet-agrarische inkomensstroom kunnen ook de rentabiliteit en de duurzaamheid van het landbouwbedrijf beïnvloeden. Hierdoor kan ook het opvolgingsproces en het toekomstig aantal bedrijven beïnvloed worden. Bij de berekening van het totale aantal toekomstige bedrijven is ervan uitgegaan dat deze niet-agrarische inkomensstroom in de toekomst van dezelfde orde van grootte zal zijn als nu het geval is.

4.2.2 Aantal bedrijven kleiner dan 20 nge

De afgelopen zes jaren is het aantal bedrijven dat kleiner is dan 20 nge met 6 toegenomen tot 53. De toename betrof vooral bedrijven met het oudste bedrijfshoofd in de leeftijdscategorie 50-65 jaar, die in 1996 41 bedrijven omvatte (tegen 26 in 1990), en bedrijven met het oudste bedrijfshoofd in de leeftijdscategorie 30-40 jaar, die in 1996 7 bedrijven omvatte (tegen 1 in 1990). De belangrijkste oorzaak van de toename in de oudere leeftijdscategorie moet waarschijnlijk gezocht worden in het feit dat hoofdberoepsbedrijfshoofden ouder dan 50 jaar die geen opvolger hebben nu eerder dan voorheen hun melkvee opruimen, hun quotum verkopen of verhuren en overgaan tot een extensivering van hun bedrijfsvoering. Vaak wordt ook een groot deel van de grond verkocht. De toename in de leeftijdscategorie 30-40 jaar komt waarschijnlijk voort uit het toenemende aantal nevenberoepers of parttime boeren.

Ook voor de nabije toekomst mag verwacht worden dat bovenstaand proces doorgaat. Toetredingen tot de categorie kleinere bedrijven zullen voor-

al geschieden vanuit de groep voormalige hoofdberoepsbedrijven zonder opvolger en van de bedrijven die neveninkomsten gaan verwerven, soms ten koste van de landbouwproductie. De vermindering van het aantal kleinere bedrijven zal vooral geschieden door het stoppen of overlijden van de oudste bedrijfshoofden.

Er mag verwacht worden dat bovenstaande processen voorlopig zullen voortduren en dat ze in Blokzijl-Vollenhove ongeveer in evenwicht zullen zijn: het aantal bedrijven kleiner dan 20 nge zal nagenoeg hetzelfde blijven.

4.3 Toekomstig grondaanbod en vrijkomende productie

In de vorige paragrafen is de opvolgingssituatie nader beschouwd. Nader analyse hiervan geeft aan dat de bedrijven met een bedrijfshoofd boven de 50 jaar met opvolger 677 ha cultuurgrond in gebruik hebben. Degenen zonder opvolger of waarvan de opvolging nog niet bekend is, hebben 564 ha cultuurgrond in gebruik. Voorts is er op de bedrijven met een bedrijfsomvang van minder dan 20 nge en zonder opvolger 301 ha in gebruik. Alles bij elkaar genomen mag verondersteld worden dat een groot deel van de cultuurgrond die nu in gebruik is bij deze bedrijven zonder opvolger in de nabije toekomst op de grondmarkt komt. Deze grond zal verworven kunnen worden door de blijvende bedrijven die daarmee hun bedrijfsoppervlakte en verdere ontwikkelingsmogelijkheden kunnen vergroten of deze grond kan worden opgekocht door bijvoorbeeld Natuurmonumenten (wat momenteel al veel gebeurt).

Aannemende dat het areaal grond van de bedrijven ≥ 20 nge zonder opvolger waar alsnog een opvolger komt ongeveer hetzelfde zal zijn als het areaal cultuurgrond dat onverwachts vrij zal komen door ziekte, overlijden of verhuizingen van bedrijfshoofden naar elders, is de volgende prognose te maken over het areaal vrijkomende grond en productiecapaciteit. Naar verwachting zal er tussen nu en vijftien jaar ongeveer 730 ha op de grondmarkt in Blokzijl-Vollenhove komen ¹⁾. Dit gaat om ongeveer een kwart van de totale oppervlakte. Deze oppervlakte komt verspreid over een periode van ongeveer 15 jaar op de markt. Dit betekent een aanbod van ongeveer 50 hectare per jaar. gemiddeld betekent dit een "grondmobiliteit" van ongeveer 1,8% per jaar. Dit komt ongeveer overeen met "het landelijk gemiddelde". Op het gebied ligt een totale natuur- landschaps- en waterleidingsclaim van ongeveer 750 ha (hoofdstuk 4.1). het mag duidelijk zijn dat, gezien het jaarlijkse toekomstige grondaanbod dit areaal niet zo gemakkelijk minnelijk te verwerven zal zijn. Tussen nu en vijftien jaar komt ook het merendeel van de productierechten, zoals die van melk- en mestquota, en de productiecapaciteit van de bedrijven zonder een opvolger vrij. De bedrijven zonder een opvolger of waarvan de opvolging nog onbekend is, nemen momenteel een kwart van de totale pro-

1) Dit is de som van de hectares van de bedrijven zonder opvolger, namelijk 865 ha verminderd met het areaal cultuurgrond doordat oudere bedrijfshoofden nog een klein deel van hun bedrijf aanhouden.

ductie voor hun rekening. Globaal genomen mag verondersteld worden dat ook de productierechten en de productiecapaciteit hierbij gelijk opgaan. Over 15 jaar gezien zal er ongeveer gemiddeld 1,7% van alle productierechten en productiecapaciteit per jaar vrij komen voor andere bedrijven.

4.4 Areaal cultuurgrond en ontwikkeling bedrijven naar bedrijfsoppervlakte

In tabel 4.1 is de huidige en verwachte toekomstige ontwikkeling van het areaal cultuurgrond, het aantal bedrijven en de gemiddelde bedrijfsoppervlakte weergegeven. Dit is gebeurd op basis van de voorgaande paragrafen.

Tabel 4.1 Ontwikkeling van het areaal cultuurgrond, aantal bedrijven en gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1990, 1996 en 2006

	Aantal bedrijven			Cultuurgrond (ha)			Ha per bedrijf		
	1990	1996	2006	1990	1996	2006	1990	1996	2006
Bedrijven ≥ 20 nge	123	101	81	2.506	2.261	2.017	20,4	22,4	24,9
Bedrijven tot 20 nge	47	53	53	306	386	419	6,5	7,3	7,9
Totaal	170	154	134	2.811	2.646	2.436	16,5	17,2	18,2

Doordat er cultuurgrond van de niet-gecontinueerde bedrijven vrijkomt en doordat sommige bedrijfshoofden het wat rustiger aan gaan doen (ze worden een bedrijf met minder dan 20 nge), kunnen de andere grotere bedrijven in de nabije toekomst hun bedrijfsoppervlakte vergroten. Of dit altijd mogelijk is, zal afhangen van de eventuele claims die al op de grond zitten.

In tabel 4.2 wordt de recente, huidige en de verwachte toekomstige verdeling van het aantal bedrijven over de diverse bedrijfsoppervlakteklassen weergegeven. Het aantal bedrijven met meer dan 30 ha cultuurgrond zal verder toenemen. Een derde van de bedrijven zal in 2006 meer dan 30 ha cultuurgrond hebben.

Tabel 4.2 Aantal bedrijven (≥ 20 nge) naar bedrijfsoppervlakteklasse in 1990, 1995 en 2006

Bedrijfsoppervlakte (ha)	1990	1996	2006
Tot 20	60	41	28
20 - 30	51	38	21
30 - 50	11	20	29
50 - 100	1	2	3
Totaal	123	101	81

4.5 Ontwikkelingen in de melkveehouderijsector

Voor de ontwikkeling van de melkveehouderij in de nabije toekomst is met name van belang of de huidige melkquotering in 2006 nog zal bestaan. De Raad van Landbouwministers van de Europese Unie heeft in 1992 besloten om de melkquotering tot het jaar 2000 te handhaven. Vanaf dit jaar zal de discussie gestart worden over wel of niet voortzetten van de melkquotering en zo ja, in welke vorm. Bij de keuze voor de periode na het jaar 2000 speelt mee dat de ondersteuning aan de zuivelsector aan steeds stringenter beperkingen onderworpen raakt door afspraken in GATT/WTO-verband (internationale verdragen en afspraken). Ook mogelijke toetreding van Midden- en Oost-Europese landen zal waarschijnlijk leiden tot minder ondersteuning per kilogram melk. Al met al meer invloed van de vrije markt, ofwel liberalisatie en meer concurrentie. Tot het jaar 2000 zal de melkprijs al gaan dalen omdat de export-restituties in de perioden 1995-2001 moeten afnemen met 36% en het volume van de gesubsidieerde export met 21%. Verder moet de EU al meer import van buiten de EU toestaan. Wel wordt een wereldwijde stijging van de consumptie van melkproducten voorzien, met name kaas en vloeibare melkproducten. Dit vanwege bevolkingsgroei en economische groei (met name in Zuidoost-Azië).

Op grond van afspraken in GATT/WTO-verband kan tot 2000 een beperkte prijsdaling verwacht worden (verondersteld wordt ongeveer 4 cent per kilogram melk). Hierbij zouden de quota nog met 2,5% gekort kunnen worden. De gevolgen van het GATT voor het EU-landbouwbeleid zullen vooralsnog beperkt zijn (van Berkum, 1994). In 1996 lag de melkprijs rond de 75 cent per kilogram melk.

De meest recente voorstellen van de Europese Commissie (juli, 1997) zijn dat de huidige quotaregeling tot 2006 gehandhaafd blijft, een prijsverlaging van 10% komt, en een invoering van een jaarpremie per melkkoe van 145 ecu (f 320,-). Samen met de premieregeling voor rundvlees zal het totaal aan premies per melkkoe 215 ecu (f 475,-) per jaar bedragen. Dit komt overeen met de premie voor zoogkoeien. Hoe deze voorstellen zullen doorwerken in de inkomenspositie van de bedrijven in het studiegebied is in het kader van deze studie niet onderzocht.

5. VISIE VAN DE LANDBOUWERS

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk is getracht de visie vanuit de landbouw op de herinrichting "Blokzijl-Vollenhove" te verwoorden. Hiervoor zijn medio mei 1997 zeven sleutelinformanten geïnterviewd. Ze zijn gekozen op basis van hun kennis over de landbouw in het gebied. Enkel en enkele zijn of waren mede actief in landbouworganisaties of soms bestuurlijk actief in of rond de landbouwsector.

Alle informanten hebben een landbouwbedrijf in het gebied. Aan de gesprekken hebben veelal ook de echtgenoten en/of andere maten uit een maatschap (zoons of broers) deelgenomen. Bij de selectie van de landbouwers is verder gezorgd voor een goede verdeling over het hele studiegebied.

De interviews zijn gehouden in de vorm van open vraaggesprekken, dat wil zeggen: de geïnterviewden hebben in eigen bewoordingen kunnen uitdrukken hoe men zelf en hoe de andere landbouwers in het gebied denken over de onderwerpen die de interviewer naar voren bracht. De volgende onderwerpen zijn besproken:

- de grootte, bestendigheid, ontwikkelingsmogelijkheden van het eigen bedrijf en van de bedrijven in de naaste omgeving van het bedrijf;
- de mogelijkheid tot grond- en quotumaankoop;
- de betekenis van een eventuele ruilverkaveling en aanpassingsmogelijkheden van het eigen bedrijf en andere bedrijven ten aanzien van de verkavelingssituatie, de ontsluiting en de waterhuishouding;
- hoe kijkt men in het gebied aan tegen de huidige en mogelijke toekomstige belemmeringen op milieugebied (mestwetgeving en hinderwet)?
- hoe denkt men over particulier (door boeren) uitgevoerd landschaps- en natuurbeheer?
- hoe denkt men over recreatie (mini-camping, logies, caravanstalling en zovoort) op het eigen bedrijf?
- hoe denkt men over eventuele andere neventakken op het bedrijf?
- hoe is de interesse in bedrijfsverplaatsing (binnen of buiten) het gebied?
- zijn er nog andere gebiedswensen die hiervoor nog niet aan de orde zijn gekomen die meegenomen zouden kunnen worden in ruilverkavelingsverband? en
- zijn er nog andere zaken die voor de landbouw in het gebied van belang zijn?

Bij de beantwoording van deze vragen is zowel naar het eigen bedrijf gekeken als naar de bedrijven in de buurt.

5.2 Achtergronden

Voor een beter begrip van wat de geïnterviewden naar voren hebben gebracht, worden hier enkele achtergronden geschetst van het onderzoeksgebied Blokzijl-Vollenhove.

Blokzijl-Vollenhove is relatief vlak en waterrijk veenweidegebied met een toplaag die van oost naar west geleidelijk verandert van zware klei naar zand. Aan de zuidkant van het onderzoeksgebied (Barsbekerbinnenpolder) en in het Leeuwterveld vindt men veenweidegebieden. In het Hoge Land van Vollenhove is een keileemplateau aanwezig. De dikte van de toplaag varieert in het gebied. Vooral in het Noorden van het gebied is er plaatselijk sprake van inklinking van het veen, vooral daar waar de toplaag van klei te dun is. De vorige ruilverkaveling is ongeveer 25 jaar geleden afgesloten.

Het huidige grondgebruik is grotendeels agrarisch met vooral naast de oostgrens van het onderzoeksgebied wat rietteelt. De landbouw in dit gebied, voornamelijk melkveehouderij, is relatief kleinschalig. Vooral in het Hoge Land van Vollenhove is er nogal wat afwisseling van houtwallen en singels. De veenweidegebieden zijn belangrijk voor weidevogels en overwinterende ganzen.

Natuur, landschap en landbouw in Noordwest-Overijssel zijn sterk afhankelijk van het water. Peil en kwaliteit van het water bepalen de omstandigheden voor planten, dieren en de bedrijfsomstandigheden voor de landbouw. Dat gold in het verleden en dat geldt nog steeds. Ook de mogelijkheden voor bebouwing en, vanzelfsprekend, de mogelijkheden voor drinkwaterwinning worden door het water bepaald. Het watersysteem vormt als het ware een "blauwe draad" tussen de verschillende functies in Noordwest-Overijssel. Bij St. Jansklooster wordt drinkwater gewonnen. Het waterrijke gebied is mede in gebruik voor recreatie. Het gebied wordt niet doorkruist door autosnelwegen of spoorwegen maar waterwegen zijn er genoeg.

In Blokzijl-Vollenhove ligt een totale natuurclaim van circa 575 ha. Dit betreft gronden voor nieuw te ontwikkelen reservaten, natuurgebieden en landschapselementen. Natuurmonumenten is haar areaal grond in eigendom gestaag aan het uitbreiden. Daarnaast is er voor circa 210 ha nieuw waterwin gebied aangewezen waarvan waarschijnlijk 200 ha in Leeuwterveld komt. Mocht dit project niet doorgaan, dan blijft deze grond beschikbaar voor de landbouw.

5.3 Ontwikkeling veehouderij

5.3.1 Ontwikkeling eigen bedrijf

Alle geïnterviewden zijn momenteel positief over hun eigen bedrijf. Bij allen was de melkveehouderij de belangrijkste tak maar bij enkelen waren de aanzienlijke neveninkomsten uit riet en/of loonwerk een welkome aanvulling. Dit neemt niet weg dat er geen problemen en onzekerheden zijn. Van alle bedrijven in het studiegebied heeft het overgrote deel de typering melkveebedrijf. Bij de meeste geïnterviewden is er opvolging aanwezig, bij enkele overige

bedrijven is dat nog niet met zekerheid te zeggen vanwege de jeugdige leeftijd van de kinderen.

Ook over de bestendigheid van de bedrijven in de nabije toekomst is men wel te spreken al vindt iedereen het nodig om geleidelijk te blijven groeien. Op bijna alle bedrijven werd dit ook mogelijk geacht. De gewenste grootte van de bedrijven bleek een moeilijk te beantwoorden vraag. Dit is afhankelijk van zeer verschillende factoren zoals het (inter)nationale zuivelbeleid, de toekomstige ontwikkelingen in de natuurwetgeving, de ontwikkelingen in de drinkwatervoorziening en de mogelijkheden van neventakken. Opvallend zijn de verschillende gedachten over de wetgeving omtrent natuur en milieu. Enkelen vinden dit een mogelijke belemmering voor de bedrijfsuitbreiding; anderen zien hierin juist extra mogelijkheden.

Over het antwoord op de vraag hoe groot het ideale bedrijf in de nabije toekomst (10 jaar) moet zijn, lopen de meningen uiteen. Iedereen dacht bij voorbaat aan een familiebedrijf (maatschap met partner en/of kinderen). Antwoorden op bovenstaande vraag waren onder andere:

- "Ik vind dat de overblijvers minimaal 40 ha cultuurgrond moeten hebben met 50-60 melkkoeien en eventueel nog wat neveninkomsten uit bijvoorbeeld riet."
- "Blijvers moeten absoluut uitbreiden maar voornamelijk extensiveren in verband met natuur. Met ongeveer 50 melkkoeien en 300.000 liter quotum in combinatie met wat natuurbeheer heb je ook in de toekomst een kans."
- "Dat is van erg veel factoren afhankelijk, maar ik denk dat je toch ruim 500 ton melk moet hebben."
- "Melkveehouderijbedrijven moeten in het begin van de volgende eeuw toch snel 500 ton melk hebben. Dit is natuurlijk sterk afhankelijk van de eventuele lucratieve neventakken als riet. Iedereen kan/moet in de toekomst 5-10% natuurland betaald beheren."
- "Minimaal 500.000 liter melk, zo niet, dan moet er absoluut een goede extra neveninkomstenbron zijn."
- "Met 30 ha land en 400 ton melk moet ik naast eventueel wat loonwerk wel een boterham kunnen verdienen."

Samenvattend kan er gesteld worden dat melkveebedrijven 400 tot 450 ton ruim 500 ton melk moeten hebben. Is dat niet mogelijk dan wordt een extra inkomstenbron uit riet of loonwerk noodzakelijk geacht. Ook wordt er in de toekomst door enkele veehouders een plaats gezien voor natuurbeheer.

5.3.2 Ontwikkeling in de streek

In het gebied Blokzijl-Vollenhove is begin jaren zeventig een ruilverkaveling afgerond. Bij deze verkaveling is aan de meeste bedrijven ongeveer 14 ha land toebedeeld, momenteel hebben de nog bestaande bedrijven ongeveer 20 ha land.

Volgens enkele geïnterviewden zijn er de laatste jaren al heel wat bedrijven gestopt en zullen er ook in de toekomst nog meer stoppen. Veel van de vrijkomende cultuurgrond zal niet meer voor de landbouw beschikbaar komen en worden geclaimd voor bijvoorbeeld natuur, toerisme en stadsuitbreiding:

"Het zal voor de toekomst van de landbouw in dit gebied heel goed zijn wanneer de aangekochte grond door bijvoorbeeld Natuurmonumenten voor landruil kan worden gebruikt" en "Het is onterecht dat Natuurmonumenten soms al grond gekocht heeft voordat collega-boeren van de verkoop op de hoogte zijn". Verder is er bij sommigen wrevel dat de natuurinstanties zo wel erg makkelijk aan de grond komen. Dit zonder er hoge grondprijzen voor te hoeven betalen. Voor stads- of dorpsuitbreidingen moet veel meer betaald worden.

Vooraf in het zuidelijke deel van het studiegebied, Barsbeek-Vollenhove, zijn er in de loop van de tijd veel gestopt. Waarschijnlijk zal de afname van het aantal bedrijven in de nabije toekomst niet veranderen, geïnterviewden menen zelfs dat nog zeker 50% van de bedrijven binnen 10 jaar zal verdwijnen. Een probleem bij de ontwikkeling in de streek, voornamelijk Barsbekerbinnenpolder, wordt soms gezien in het feit dat de stroken voor natuurbeheer al vast liggen: "Natuurgebieden moeten er zonder meer zijn maar de grenzen hiervan moeten meer flexibel gemaakt worden zodat aangrenzende bedrijven nog een bedrijfszeker bestaan kunnen hebben."

Over het algemeen zijn de geïnterviewden wel van mening dat de landbouw in Blokzijl-Vollenhove ook in de toekomst nog wel mogelijkheden heeft. Mede gezien het grote percentage bedrijven met een opvolger en een zekere mate van saamhorigheid wat blijkt uit het bestaan van verschillende studieclubs.

Misschien moet de landbouw zich wat breder oriënteren: "Ik zie het als een mogelijkheid om mee te doen aan beheersovereenkomsten. Dat hadden ze al veel langer moeten invoeren."; "Wanneer er betere vergoedingen bestaan voor het beheren van natuur en landschap, kan dit voor een vast deel van het inkomen zorgen."

5.4 Betekenis herinrichting

De aanleiding voor de aanvraag voor herinrichting moet volgens de geïnterviewden vooral gezocht worden in de stijgende interesse voor natuur en milieu, het daarmee samenhangende toerisme en de uitbreiding van de drinkwatervoorziening. De herinrichting wordt voor de landbouw voornamelijk van belang geacht om lokaal de verkavelings-, ontsluitings-, en de waterhuishoudkundige situatie te verbeteren.

Velen zijn echter al redelijk tevreden over de situatie van de landbouw en van mening dat de herinrichting voor hun eigen bedrijf weinig te bieden heeft. Wel zien ze in sommige gevallen het nut van herinrichting in voor andere bedrijven. De persoonlijke beoordeling van de verkavelingssituatie is zeer uiteenlopend. Sommige zijn tevreden terwijl anderen graag wat verbeteringen zien. Of dit ook daadwerkelijk gaat lukken met een herinrichting is twijfelachtig. Hierbij zijn verschillende factoren van belang, zoals: de beperkte rol die is weggelegd voor bedrijfsverplaatsing binnen het gebied (weinig "vrije" bedrijven ten behoeve van de landbouw en de schaarste van bedrijven met veel grond) en buiten het gebied (door relatieve sterke streekgebondenheid). Een vaak gehoorde opmerking is dat de voordelen meer gezocht moeten worden

in het verkleinen van het aantal kavels dan in het vergroten van de huiskavel. Wat betreft de waterhuishouding en de ontsluiting zijn de meningen eveneens verdeeld.

Daarnaast is men unaniem bang dat er te veel cultuurgrond uit de landbouw wordt onttrokken voor andere doeleinden als natuur, woningbouw en toerisme. Veel grond, zo verwachten de agrariërs in het gebied, zal worden aangewend voor natuurontwikkeling en daardoor niet ten goede komen van de landbouw.

De meeste geïnterviewden zijn op zich niet tegen een ruilverkaveling, maar de aanwezige natuurclaims in het gebied en de daadwerkelijke mogelijkheden voor verbetering voor het eigen bedrijf zorgen voor een afwachtende houding van de agrariërs. Velen willen meer duidelijkheid en consistentie van het beleid. Er moeten goed uitgewerkte plannen gemaakt worden waarbij het voordeel voor het eigen bedrijf duidelijk blijkt. Vooral de resterende agrariërs moeten er beter van worden.

Ook wordt opgemerkt dat men binnen het ruilverkavelingsverband ook graag kavelaanvaardingswerken ziet worden opgenomen. Hierover heerst wat het financiële plaatje betreft nog grote onduidelijkheid.

5.4.1 Verkaveling

Ten aanzien van de verkavelingssituatie variëren de meningen sterk. Enkelen zijn tevreden: "Ik heb bijna alle grond in de huiskavel en denk ook geen baat te hebben bij een herinrichting." Andere extreme antwoorden zijn "Mijn verkaveling is ronduit slecht, ik heb wel negen kavels" en "Mijn verkaveling is slecht en brengt teveel kosten met zich mee, niet alleen wat tijd betreft maar ook de niet te verwaarlozen extra slijtage aan machines door het vele transport. Het kan voor enkelen zelfs een kwestie zijn van leven en dood."

Sommigen hebben in het verleden meegedaan aan vrijwillige kavelruil maar de resultaten waren over het algemeen teleurstellend. Regelmatig liep een laatste afronding stuk op onwil van een enkeling.

Slechts enkele hectaren land van de geïnterviewden liggen buiten het gebied en dan gaat het nog voornamelijk om het beheren van dijken in de Noordoostpolder. Meestal liggen de overige kavels op een afstand tot 4 kilometer. De geïnterviewden willen wel een betere verkaveling en met name meer grond bij huis maar tegelijkertijd worden er bij de verwezenlijking hiervan vraagtekens gezet. Er is zoals het er nu naar uitziet te weinig mogelijkheid om binnen of buiten het gebied te verplaatsen. Verder zullen de steeds grotere verspreide grondaankopen door Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer een belemmering zijn voor de uitruil van gronden. Uitruil met gronden aangekocht door Natuurmonumenten in het kader van de herinrichting zouden velen op prijs stellen.

5.4.2 Waterhuishouding

De waterhuishouding binnen het gebied is nogal divers. Dit is zowel toe te schrijven aan de structuur van de grond, een onderlaag van voornamelijk

veen met een toplaag variërend van zand tot zware klei, als het reliëf, de doorsnijding van het gebied met beken en de kwaliteit van deze beken.

De beoordeling van de waterhuishouding wordt over het algemeen als goed bestempeld. Dit neemt niet weg dat sommige bedrijven wel degelijk problemen met het water hebben. Reacties variëren van "Prima, perfect, ik heb een gemaal in eigen beheer en het merendeel van de grond is gedraineerd. Het peil mag ik maximaal 35 centimeter lager zetten" tot "Ronduit slecht, ik heb een veel te groot achterland en plaatselijk veel last van inklinking van het veen" en "Door mijn extensiviteit is de waterhuishouding automatisch minder snel een probleem."

Gewezen is ook op de nadelen van een verdere ontwatering voor het veen: inklinking vindt plaats vooral bij een dunne toplaag, de maaiveldsligging wordt ongelijk, het is moeilijk te berijden in een drogere tijd. Deze inklinking blijkt met name een probleem te zijn in het noorden van het onderzoeksgebied, rondom Blokzijl. Ook zullen er aanpassingen nodig zijn om de heipalen onder de huizen en bedrijfsgebouwen voldoende nat te houden in verband met houtrot. Aan de andere kant wordt er door enkele argwanend gekeken naar de gevolgen voor de omgeving door het verhogen van het waterpeil in de natuurgebieden.

5.4.3 Ontsluiting

De ontsluiting wordt over het algemeen als goed omschreven al is het lokaal voor verbetering vatbaar. Vooral in de Barsbekerbinnenpolder is het wegennet erg slecht onderhouden: "Sinds de ruilverkaveling in de jaren zestig en zeventig is er niets meer aan de wegen gebeurd, je wordt zo van je stoel gelanceerd." Rondom Blokzijl zijn er ook enkele negatieve reacties omtrent de ontsluiting, zoals: "De wegen zijn te smal en kavels te lang."

In het gebied zijn er voornamelijk verharde wegen. Lokaal zijn er soms wel hindernissen zoals de doorgang in Blokzijl en de steeds langere wachttijden bij onder andere bruggen. "Zwaar verkeer heeft hier vaak problemen en omrijden is veel te ver." Gezien het extra verkeer samenhangend met het toerisme wil men over het algemeen de wegen wel wat breder. Plaatselijk wordt er veel hinder ondervonden van de vele fietsers bij het transport van landbouwwerktuigen.

Tot slot wordt het door twee geïnterviewden opgemerkt dat er eens gekeken moet worden naar diegene die gebruikmaken van het water en diegene die hiervoor heffing betalen: "Wie moet wat gaan betalen? Boeren krijgen een aanslag per hectare voor onderhoud waterwegen en de toerist is de profiterende gebruiker. En verder zal ook Natuurmonumenten waterschapslasten moeten gaan betalen, momenteel zijn zij hiertoe niet bereid."

5.5 Belemmeringen milieugebied

De veedichtheid en intensiteit van het grondgebruik op de geïnterviewde bedrijven is niet afwijkend van het gemiddelde in Blokzijl-Vollenhove. Momen-

teel levert dit, op het gebied van mestafzet, voor de geïnterviewde bedrijven geen problemen op. Gezien het feit dat de wetgeving steeds strenger wordt moeten de consequenties hiervan voor Blokzijl-Vollenhove goed worden gevolgd.

Wat de toekomstige regelingen voor financiële gevolgen zullen hebben voor de bedrijven in het onderzoeksgebied is nog onzeker. Wanneer de intensiteit van de bedrijven niet veel zal veranderen zullen de toekomstige mestheffingen nog wel meevallen. Al zal een enkeling waarschijnlijk niet aan een grote heffing kunnen ontkomen.

Over het algemeen hebben de geïnterviewden tot nog toe, wat betreft de hinderwet, weinig problemen met de gemeente gehad. Eén geïnterviewde merkte op: "Milieu-eisen en hinderwet zijn voor mij problematisch, ik wil wel maar regels zijn een belemmering. Verder vind ik de rechtsongelijkheid tussen gemeenten te gek voor woorden, Brederwiede is veel te streng in vergelijking met de buurgemeenten." Voor de gemeentelijke ammoniakreductieplannen (ARP) worden weinig problemen verwacht al zijn deze plannen nog niet volledig uitgewerkt. Een stukje bos nabij boerderijen heeft de status van zuurtegevoeliggebied verloren. Het beleid rond ARP's is niet eenduidig en verschilt van gemeente tot gemeente.

5.6 Plannen drinkwatermaatschappij

De Waterleiding Maatschappij Overijssel (WMO) wil vanaf 2010 oppervlaktewater uit het Leeuwterveld tot drinkwater verwerken. Het Leeuwterveld is gelegen boven Vollenhove en St. Jansklooster, ingeklemd tussen Beulaker Wijde en Vollenhover Meer. In april 1997 heeft de WMO een Milieu-effectrapport (MER) over locatiekeuze grootschalige oppervlaktewaterwinning laten uitvoeren. De Provincie Overijssel moet nog definitieve toestemming geven voor dit nieuwe waterwingebied.

Tijdige reservering is noodzakelijk omdat het gebieden dan goed beschermd is tegen mogelijk vervuilende activiteiten. Bovendien bedraagt de ontwikkeltijd van een waterwinlocatie tenminste tien jaar. Het ruimtebeslag van het waterwingebied bedraagt 200 hectaren. Het is de bedoeling om in 1999 te beginnen met de grondaankoop in het kader van landinrichting en mogelijke realisatie van het procesbekken.

Het gebied biedt goede mogelijkheden voor natuurontwikkeling wanneer gekozen wordt voor ecologische uitgangspunten bij de inrichting en het beheer. Bij Leeuwterveld is geen sprake van grondwaterstandsveranderingen buiten het waterwingebied. Hierdoor treedt er geen verdrogings schade op aan de vegetatie, wel treedt hier enige vergravingsschade op.

5.7 Natuurplannen

Door de meeste geïnterviewden wordt erg argwanend gekeken naar de aanwezige en voorgenomen natuurontwikkelingsplannen. Er is al relatief veel

natuur- of reservaatgebied in het studiegebied Blokzijl-Vollenhove en volgens de laatste plannen van het gebiedsgericht beleid voor Noordwest-Overijssel komt hier nog ongeveer 575 ha bij: "Natuurmonumenten koopt maar raak, overal wat, en deze gronden komen waarschijnlijk niet meer terug in de landbouw". De natuurreservaten of -ontwikkelingen vormen een rem op de normale bedrijfsontwikkeling. Daarentegen worden de kraggen(riet)velden voornamelijk van Natuurmonumenten gepacht die in enkele gevallen een aanzienlijke extra inkomstenbron zijn. Door Natuurmonumenten worden geen nieuwe mogelijkheden meer geschapen om extra riet te snijden. Enkele geïnterviewden hebben grond in deze natuurgebieden liggen of er tegenaan; veelal rusten hierop claims.

Vooraf aan de randen van de natuurgebieden vreest men overlast van hogere waterstanden, vogels en eventueel schaduwwerking. Ook is men bevreesd dat er mogelijke bufferzones rondom natuurgebieden de bedrijfsontwikkeling nog verder bemoeilijken en dat de grondprijzen sterk devalueren: "Wij hebben voornamelijk grond onder bestemming beheersgebied wat de uitbreiding van de huiskavel bemoeilijkt en wat de waarde van onze grond doet kelderen. Wie wil hier nu nog komen."

Het is de bedoeling dat gronden in reservaatgebieden niet voor landverbetering in aanmerking komen. Hierdoor kan door enkele veehouders veel tegenwerking worden verwacht:

"Na een recente grote grondaankoop, waarbij na herhaalde navraag, voorlopig geen claims zouden komen, heb ik alle grond (40 ha) in de huiskavel gekregen. Snel na de aankoop viel bijna de helft van mijn nieuwe huiskavel onder een claim van het reservaatgebied! Waarschijnlijk worden op deze gronden ook geen verbeteringen toegepast. Zolang niet alle problemen zijn opgelost stop ik alle samenwerking. Help die boeren die verder willen gaan."

5.8 Particulier natuur- en landschapsbeheer

De gedachten van de geïnterviewden over het door particulieren (boeren) beheer van landschap en natuur variëren sterk. Er zijn drie te onderscheiden categorieën: men wil niets met deze beheersovereenkomsten te maken hebben, met enige aanpassingen moet het mogelijk zijn en mensen die deze beheersovereenkomsten al graag veel eerder hadden willen zien.

Een aantal ziet er duidelijk niets in. "Ik heb absoluut geen interesse" en "Boeren kunnen het waarschijnlijk beter en goedkoper dan Natuurmonumenten maar ik doe het niet en misschien is dat ook wel stom!". Vaak hebben ze geen tijd of zijn ze bang dat het niet binnen de melkveehouderij past: "Wanneer ik me daarop ga toeleggen, gaat het altijd ten koste van de melkveehouderij." Het wordt wel erkend dat particulier natuur- en landschapsbeheer mogelijkheden biedt voor andere bedrijven.

Een andere groep ziet eventueel wat mogelijkheden: "Met wat wil moet natuurbeheer mogelijk zijn maar dan moet het wel wat meer opbrengen"; "Mijn inkomen is afhankelijk van het graslandbeheer en de gederfde opbreng-

sten zijn veel hoger dan de vergoeding voor het beheer. Bij reëlere vergoedingen zal er veel meer interesse zijn.”

Anderen doen feitelijk al aan natuurbeheer en staan veel positiever tegenover de beheersovereenkomsten:

“Ik doe al jaren aan natuurbeheer (onder andere bijhouden houtwallen), dus met de introductie van beheersovereenkomsten ben ik in principe blij. Maar eerlijk gezegd moet het wat meer opbrengen want de opbrengstderving (schaduw houtwallen, lagere productie) is hoger dan de vergoeding. Maar ik vind ook dat mensen die op allerlei manieren onder de afspraken proberen uit te komen niet voor de overeenkomsten in aanmerking mogen komen.”

Recentelijk heeft de Stichting Agrarisch Natuurbeheer Noordwest-Overijssel (SANNO) haar plan van aanpak gepresenteerd. Ze wil graag een centraal aanspreekpunt vormen voor Natuurmonumenten waardoor de relatie met deze organisatie, die veel grond bezit, zou kunnen verbeteren. SANNO wil veel meer betrokken worden bij het beheer van reservaatgebieden. De door Natuurmonumenten vastgestelde maaidata (in verband met weidevogels) moeten volgens SANNO flexibeler kunnen worden gehandhaafd. De boeren pachten hooi- en graslanden van Natuurmonumenten, maar vinden het onredelijk dat daar geen vergoeding tegenover staat. Bovendien bieden de kortlopende pachtcontracten de boeren geen garanties voor de toekomst. SANNO wil graag het eindbeheer en dus ook de vergoeding hebben. Toch is SANNO geen voorstander van inkomensafhankelijkheid van overheidsinstellingen of natuurorganisaties. Het inkomen van de boeren moet zoveel mogelijk uit de markt komen, bijvoorbeeld uit streekeigen producten.

Daarnaast maakt SANNO zich sterk voor kavelruil in het waterrijke gebied. Verkaveling, op vrijwillige basis, zou voor veel boeren een stuk werkdruk wegnemen. Ook verplaatsing zou volgens SANNO een oplossing zijn.

5.9 Houding ten opzichte van recreatie

De houding van alle geïnterviewden ten opzichte van recreatie op het eigen bedrijf is nogal negatief:

- “Nee, geen interesse”;
- “Zeker niet, zelfs al zou het extra inkomsten genereren”;
- “Negatief, er zijn er al te veel”;
- “In deze tijd van specialisatie past het helemaal niet en trouwens, je moet er ook gevoel voor hebben”;
- “Nee, dat past niet in een agrarisch gebied”;
- “Een mini-camping, dat is horizonvervuiling”; en
- “Ik heb er wel aan gedacht maar het kost te veel tijd”.

Veel van deze negativiteit is terug te voeren op enkele argumenten: het vergt te veel tijd, men is bang voor mogelijke conflicten van het toerisme met de agrarische sector (lawaai, stank), men is bang dat het agrarisch verkeer te-

veel problemen ondervindt en vindt dat er al te veel aan toerisme gedaan wordt: "Er valt geen droog brood meer mee te verdienen."

Sommigen denken dat recreatie op het bedrijf wel wat is voor andere bedrijven in het gebied. Vooral de wat kleinere bedrijven of bedrijven waar zich één gezinslid volledig kan en wil toeleggen op de recreatietak: "Ook voor bedrijven in overgangsgebieden kan het een mogelijkheid zijn om extra inkomsten te verkrijgen."; "Een beetje recreatie is ook goed voor het agrarische imago maar houdt alstublieft die stacaravans weg."

In de regio blijkt er een aanzienlijke interesse te zijn voor recreatie op het bedrijf gezien het grote aantal aanvragen. Inmiddels zijn er al voor ongeveer 25 ha vergunningen voor mini-campings afgegeven.

5.10 Andere neventakken/inkomensbronnen

De gedachte over neventakken zijn nogal gevarieerd. Mogelijkheden werden eventueel gezien in riet, loonwerk, loondienst en recreatie. Een enkeling wil er niets van weten: "Wij hebben absoluut geen interesse. Ik zie het wel vaker dat de neventak te veel tijd vergt en ten koste gaat van de oorspronkelijke bedrijfsvoering. Het kan eventueel iets zijn voor niet meewerkende gezinsleden."

Anderen hebben momenteel nog geen neventak maar hebben er wel al eens aan gedacht en zullen eventueel ter zijner tijd ook wel iets gaan ondernemen: "Ik heb er wel eens over gedacht, maar eigenlijk heb ik werk zat. Eventueel zie ik wat in het bijhouden van landschap maar wel tegen een betere vergoeding"; "Ik heb nu voldoende werk maar wanneer mijn zoon in het bedrijf komt zal hij tijdelijk buitenshuis moeten gaan werken." Een geïnterviewde merkte het volgende op: "Het is een ramp dat er tegenwoordig minimaal een half extra inkomen nodig is om een bedrijf over te nemen of voort te zetten."

Meer dan de helft van de gevraagde agrariërs heeft al een of andere neventak:

- "Een redelijk deel van mijn inkomen komt al uit het riet en mijn zoon werk nog in loondienst totdat ons bedrijf groot genoeg is voor ons tweeën.";
- "Ik zie dat wel zitten, zelf heb ik aardig wat loonwerk en in de regio is het vooral rietsnijden. Landschapsbeheer kan ook nog wel wat worden mits redelijke vergoedingen.";
- "Ik doe al wat loonwerk en er is een aanvraag voor 1.000 mestvarkensplaatsen".

Soms zorgt ook een andere gezinslid voor neveninkomsten. In veel gevallen is dit dan de zoon, andere keren de partner: "Mijn vrouw is altijd al in loondienst geweest. Ikzelf heb werk zat en wil eigenlijk wel wat rustiger aan doen."

In de regio wordt vooral gedacht aan rietsnijden en recreatie:

- "Rondom St. Jansklooster en verder langs de oostgrens van het onderzoeksgebied is rietsnijden een belangrijke neveninkomstenbron en in het hele gebied komen mini-campings steeds meer in trek.";
- "Vooral voor het grote aantal kleine bedrijven kan dit een mogelijkheid zijn, het gebied is immers aantrekkelijk met al zijn waterrecreatie, fiets- en wandeltochten."

5.11 Interesse in bedrijfsverplaatsing

Geïnterviewden staan over het algemeen huiverig tegenover een bedrijfsverplaatsing. Ingezetene agrariërs van het gebied Blokzijl-Vollenhove zijn nogal streekgebonden en sommige zelfs plekgebonden: traditie, sterke familiebanden, nauwe verbondenheid met de kerk, verenigingsleven of andere maatschappelijke organisaties. Ook bestaat er twijfel over de mogelijkheden om binnen het gebied te verplaatsen gezien het grote aantal natuurclaims: "Elke bedrijfsverplaatsing, zowel binnen als buiten het gebied, moet natuurlijk wel een duidelijke verbetering betekenen voor het bedrijf."

Het merendeel zit niet op een verplaatsing te wachten maar sommigen kunnen er wel mee instemmen wanneer het moet:

"Bedrijfsverplaatsing binnen het gebied is niet mogelijk en verplaatsing buiten het gebied doe ik liever niet. Helaas zijn er geen mogelijkheden om de huiskavel te vergroten en ga ik bij een exclusief verplaatsingsaanbod toch eens denken!"; "Ik sta niet op een bedrijfsverplaatsing te wachten. Misschien wanneer het hier waterwingebied wordt, zal het wel moeten. Bij verplaatsing raak ik waarschijnlijk ook een groot deel van mijn inkomsten uit loonwerk kwijt."

Andere willen delen van het bedrijf per se niet verplaatsen: "Ik ga niet verplaatsen, dit bedrijf is al generaties in de familie. Verplaatsing van het andere bedrijf, waar de melkkoeien staan, is afhankelijk van mijn zoon."

Een antwoord dat vaak terugkwam is dat de mensen minimaal beter moeten worden van een bedrijfsverplaatsing:

"Wanneer het economisch aantrekkelijk is, ja. In de regio zal de bereidheid laag blijven" en "Ik heb op zich niets tegen bedrijfsverplaatsing maar ik denk dat het niet nodig is. In het hele gebied zullen er nog heel wat moeten verplaatsen. Wanneer je voor de natuur moet verdwijnen wordt je er nooit beter van en wordt verplaatsing ook moeilijker."

Een enkeling wil, mits hij er beter van wordt, graag verplaatst worden maar komt niet in aanmerking:

"Toen in het begin van de procedure vraag was naar doorschuifbedrijven heb ik mijn relatief groot bedrijf aangeboden. Er werd maar niet gereageerd en op dit moment is de interesse ver afgezaakt. Waarschijnlijk vanwege geldgebrek worden nu eerst de strategische punten afgehandeld. Laten ze eens een duidelijk beleid maken en voeren."

5.12 Andere gebiedswensen en opmerkingen

Veel boeren zijn ontevreden over de gang van zaken rondom de herinrichtingsplannen: "Laat het bestuur eens duidelijk zijn en een meer consequenter beleid voeren. Boeren kunnen niet met zoveel onzekerheid leven. Laat iedereen weten waar die aan toe is." Duidelijkheid is ook gewenst bij afbakening van natuur en landbouw en sowieso over het hele beleid van Natuurmonumenten: "De helft van de boeren heeft grote problemen met de natuurclaims terwijl de andere helft zit te wachten tot Natuurmonumenten komt." Gerelateerd hieraan is: "Stel de grenzen voor natuurgebieden niet zo strikt, natuur moet er zijn maar enige flexibiliteit mag verwacht worden." De samenwerking SANNO en Natuurmonumenten kan eventueel voordelen bieden:

- "Natuurmonumenten wil geen waterschapslasten betalen maar ook zij moeten aangeslagen worden want ook voor de natuur wordt er in de bemaling geïnvesteerd." 1);
- "Problemen met het evenwicht tussen wild en vogels komen om de hoek wanneer je omgeven bent door natuurland; er is nu al een probleem met de grote populatie vossen. Natuurmonumenten kan niet alles overlaten aan de vrije natuur, dit zal toch gereguleerd moeten worden.";
- "Vragen worden over het algemeen ook slecht beantwoord, wat meer eerlijkheid is gewenst. Met name vragen over de termijn van uitvoer en kwesties omtrent geld";
- "Er moet cultuurtechnisch nog veel verbeterd worden in Blokzijl-Vollenhove maar helaas is daar geen geld meer voor. De blijvers in de landbouw moet iets kunnen worden beloofd".

Enkele geïnterviewden vermeldde dat vooral de doorgang bij Blokzijl verbeterd moet worden: "De wegen zijn daar te smal, er was zelfs sprake van om het landbouwverkeer om te leiden. Dit is voor ons onmogelijk, dan moeten we 10 kilometer omrijden!"; "Zorg ook dat de aanvoerroutes van het vrachtverkeer duidelijk worden aangegeven en via de makkelijkste weg." Verder maakte een enkeling een opmerking over de infrastructuur in het algemeen: "De wegen in het platte land zijn eigenlijk te smal en de bermen zijn slecht. Met het toenemende aantal toeristen zal dit ten koste gaan van de verkeersveiligheid. Toerisme leidt verder tot meer watersport en langere wachttijden bij bruggen."

De regelingen bij verplaatsingen voor natuur moeten beter kunnen: "Je kunt beter aan de rand van de stad wonen dan aan de rand van een natuurgebied. Bij stadsuitbreidingen worden je goede financiële regelingen voorgelegd om elders te beginnen. Uitkopen voor natuur brengt niets op."; "Wanneer de

1) Uit navraag bij het Waterschap Wold en Wieden komt naar voren dat Natuurmonumenten gemiddeld ongeveer de helft per hectare betaald van wat de landbouw per hectare betaald, dit wordt veroorzaakt door de klasse-indeling van de desbetreffende gronden.

woningbouw oprukt wordt een geheel bedrijf opgekocht in verband met verplaatsing en niet zoals bij natuuruitbreiding waarbij bedrijven mondjesmaat worden opgekocht. Duidelijkheid en snelheid zou overal in moeten zitten, dat is toch veel beter."

Over het landschap werd het volgende gezegd: "Laat ze een beetje uitkijken om al te grote campings op hoogland te zetten, dat is toch lelijk. Misschien kunnen we met zijn allen door de aanleg van houtsingels het aanzicht van de stallen enigszins verbeteren."

Velen menen dat het natuurbeheer flexibel moet worden ingezet: "Zet enkele gebieden in als typisch vogeltjesland en gebruik de rest voor de ontwikkeling van de boeren. Het is te gek voor woorden om goede landbouwgronden te gebruiken voor vogeltjesland."

Enkele wensen bij landinrichting: "Kunnen we niet eens praten over een tunnel voor mijn koeien"; "Aan de opschoning van de sloten moet veel verbeterd worden, dit kan bijvoorbeeld door meer onder de schouw te brengen want nu krijgen de sloten echt te weinig aandacht." Een ander merkte op: "De gemeente beheert de sloten slecht, het is niet alleen maaien ook de bodem moet worden bijgehouden. Ik denk dat samenwerking tussen de boer en de gemeente een goede oplossing kan zijn."

Bij verschillende geïnterviewden speelt toch de vraag of de grote natuurclaims prijsopdrijvend werken: "Niet iedereen kan uitbreiden zoals die wil en Natuurmonumenten koopt maar raak, dit moet wel leiden tot hogere prijzen."

Een enkeling had een opmerking over de hobby-boeren: "Daar erger ik me ziek aan, het zijn wildebrassen. Overal loopt wildvee zo tussen kudde fokvee, dat is gevaarlijk."

LITERATUUR

Boerderij (1997, no.35)

Markt; Stabiele grondprijzen op de grondmarkt; Boerderij, Doetinchem; 27 mei 1997

Dijk, J.P.M., B.E. Douma en A.L.J. van Vliet (1996)

Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL); Boekjaren 1991/92 t/m 1994/95; Den Haag, Landbouw Economisch Instituut (LEI-DLO); april 1996, Periodieke Rapportage 11-94/95

Helming, J.F.M. (1997)

De landbouw in het herinrichtingsgebied Scheerwolde (Noordwest-Overijssel); Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), Mededeling 603

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) (1996)

Agri-Monitor; december 1996

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM) en Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) (1995)

Integrale Notitie Mest en Ammoniakbeleid; Den Haag, oktober 1995

Berkum, S. van (1994)

De gevolgen van het GATT-akkoord voor de EU-landbouw; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

BIJLAGE

Bijlage 1 Toelichting op enkele veel gebruikte begrippen

B1.1 Nederlandse grootte-eenheid (nge)

Een Nederlandse grootte-eenheid is een maatstaf voor de economische omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke productierichtingen binnen een bedrijf. De nge is gebaseerd op de saldi per dier en per hectare gewas. Daartoe worden de brutostandaardsaldi (bss) berekend door de opbrengsten met bepaalde specifieke kosten te verminderen. De nge wordt regelmatig herzien. De aanpassing geschiedt zodanig, dat de reële ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde voor het gemiddelde Nederlandse bedrijf wordt weergegeven.

1 nge = 3,13 sbe;

1 sbe = 419 ecu (bss-1990) = 0,3 nge

1 nge is in 1992 gesteld op 1320 ecu, ongeveer f 2.900,- gulden

(huidige koers 1 ecu = f 2,19; koers april 1997)

In dit rapport is voor zowel 1990 als 1996 met de nge-norm van 1992 gewerkt.

Tabel B1.1 Aantal nge per hectare of dier (nge-normen 1992)

Gewassen/dieren	Aantal nge (norm 1992)
Grasland	0,95
Snijmaïs	0,99
Melkkoeien	1,33
Jongvee jonger dan 1 jaar	0,22
Jongvee 1-2 jaar	0,34
Zoogkoeien	0,37
Schapen/lammeren	0,076
Melkgeiten	0,155
Vleesvarkens	0,044
Fokzeugen	0,28
Opfokvarkens	0,068
Vleeskalveren (wit)	0,098
Vleeskuikens	0.00144
Leghennen	0.00288